

Звіт
про результати проведення
соціологічного дослідження

«ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПОТРЕБ ДІТЕЙ
ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ПЕРЕМІЩЕНИХ ІЗ ЗОНИ ПРОВЕДЕННЯ АТО»

термін проведення дослідження:
1 березня – 30 червня 2016 року

Дослідницька група:

Гаркавенко Зоя Олександрівна

Кандидат психологічних наук
Доцент кафедри практичної психології
НПУ ім. М.П. Драгоманова

Карагодіна Олена Геннадіївна

Доктор медичних наук
Завідувач кафедри соціальної роботи та психології
Академії праці та соціальних відносин ФПУ

Кендзьор Петро Іванович

Кандидат педагогічних наук
Докторант Інституту проблем виховання НАПН України

Колесник Лариса Володимирівна

Старший викладач кафедри методики початкового навчання
НПУ ім. М.П. Драгоманова

Шапошнікова Анна Сергіївна

Старший викладач кафедри практичної психології
НПУ ім. М.П. Драгоманова

Соціологічне опитування - «Вивчення соціально-психологічних потреб дітей шкільного віку, переміщених із зони проведення АТО» проводилося у рамках проекту «Інтеграція через діалог. Програма освітньої, психологічної, інтеграційної допомоги дітям, які постраждали від збройного конфлікту на Сході України та анексії Криму», що здійснюється у 2016-2017 рр. Всеукраїнською асоціацією «Нова Доба» у партнерстві з ГО «УМНІЦ» за сприяння Міністерства освіти і науки України та фінансової підтримки Європейського Союзу. Цільовими групами проекту є діти шкільного віку: внутрішні переселенці з Луганської, Донецької областей та АР Крим; діти, батьки яких (де)мобілізовані чи загинули в зоні АТО; діти, котрі проживають у населених пунктах, що постраждали від бойових дій; діти, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. У рамках реалізації Програми для дітей із числа цільових груп в різних регіонах України організовано 25 Локальних Центрів громадянської освіти, які здійснюють безпосередню допомогу визначеним категоріям дітей на місцях. За період з січня 2016 р. до різних активностей залучено понад 1300 дітей з числа цільових груп проекту.

Веб-портал проекту – www.dialogos.org.ua

Зміст

I. Програма дослідження	4
1.1. Характеристики вибірки респондентів	5
1.2. Інструментарій дослідження	6
1.3. Процедури та терміни дослідження	7
II. Загальні характеристики респондентів – учасників дослідження	8
2.1. Загальні характеристики груп дітей шкільного віку, опитаних в процесі дослідження	8
2.2. Загальні характеристики учасників фокус-групового дослідження	10
III. Основні результати дослідження відповідно до його завдань	11
3.1 Рівень задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей шкільного віку досліджуваних територій	11
3.2 Показники задоволення актуальних освітніх, соціально-психологічних і соціокультурних потреб дітей з родин ВПО і групи порівняння	20
3.3 Відмінності у структурі та рівні задоволення різних аспектів потреб у розвитку дітей з родин ВПО	23
3.4 Узагальнення результатів фокус-групових інтерв'ю	24
IV. Обговорення та інтерпретація результатів	31
V. Загальні висновки	34
VI. Рекомендації для керівників Локальних Центрів, педагогів, батьків щодо оптимізації процесів створення адаптивного середовища для дітей із родин ВПО	35
VII. Додатки	37
7.1. Графік проведення процедур дослідження	37
7.2. Інструкція координатору дослідження у регіоні	38
7.3. Анкета – опитувальник дослідження потреб підлітків	40
7.4. Сценарій фокус-групового інтерв'ю із педагогами	49
7.5. Сценарій проведення фокус-групового інтерв'ю з батьками	50

I. ПРОГРАМА ДОСЛІДЖЕННЯ соціально-психологічних потреб дітей з родин ВПО

Враховуючи, що з моменту початку збройного конфлікту на Сході України минуло два роки, і чисельність вимушених переселенців сягає мільйона, близько 300 тис. дітей потребують допомоги в адаптації до нових умов життя. В умовах сучасного конфлікту на Сході України важливим викликом для української системи виховання є інтеграція дітей з числа внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Криму. Характер ставлення до дітей-переселенців є індикатором рівня демократичних відносин й толерантності усіх регіонів України.

Люди, що вимушено потрапили в інакший соціокультурний простір, почуваються розгубленими та наляканими. Переживання обмеженості власних соціальних, психологічних, комунікативних та інших можливостей можуть стати нездоланим психологічним бар'єром на шляху до успішної інтеграції у соціальне середовище. У зв'язку із віковими особливостями, найбільш уразливими стають саме підлітки. Наразі не існує жодного комплексного дослідження особливостей їх соціально-психологічної адаптації, актуальних освітніх потреб та соціокультурних очікувань їх сімей.

Теоретичним підґрунтям розробки моделі та програми соціально-психологічного дослідження стали культурно-історична теорія Л. Виготського та теорія провідної діяльності Е. Ельконіна.

Відповідно до культурно-історичної теорії Л. Виготського та теорії провідної діяльності Е. Ельконіна, рушійною силою процесу соціалізації підлітків виступає протиріччя між прагненням до індивідуалізації та визнанням їх «дорослості» батьками, вчителями та іншими суб'єктами системи соціального оточення. Детермінантами розвитку особистості підлітка стають потреби у самостійності, самоствердженні у референтній групі, самопізнанні та визнанні дорослими їхньої індивідуальності. На цьому віковому етапі у них формуються соціальні (або навпаки асоціальні) цінності та життєво-професійні орієнтири, що спрямовуватимуть особистість у подальшому житті. Процес інтеграції дитини у соціокультурне середовище можливий за умов позитивного розв'язання проблеми самоствердження соціально-схвалюваними способами та збереження самоцінності в умовах відповідності соціальним очікуванням. Зважаючи на те, що соціальна ситуація розвитку продовжує обумовлюватися спілкуванням у освітньому середовищі, урізноманітнення видів освітньої і соціокультурної зайнятості підлітків безпосередньо впливають на якість подолання протиріч вікового етапу, сприяючи продуктивності соціалізації.

Мета дослідження: виявлення особливостей соціально-психологічної адаптації та розвитку цільової групи та встановлення актуальних освітніх, соціально-психологічних і соціокультурних потреб бенефіціантів, на основі яких будуть розроблені рекомендації координаторам проекту в регіонах.

Завдання:

1. Дослідити рівень задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей шкільного віку у п'яти регіонах, де компактно проживають родини ВПО.
2. Проаналізувати рівень задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей шкільного віку залежно від дії різних чинників (доступ до ресурсів задоволення потреб, проблеми у спілкуванні з дорослими та однолітками, психологічна підтримка, фізичний та емоційний стан).
3. Виявити та проаналізувати відмінності в структурі та рівні задоволення потреб у дітей із родин ВПО та їхніх однолітків, які постійно проживають поза зоною військового конфлікту.
4. Визначити ресурси, потрібні для кращого задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей із родин ВПО.
5. Визначити стратегію подальшої реалізації проекту в регіонах і сформулювати практичні рекомендації вихователям, викладачам та вчителям задля кращого задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей шкільного віку.

В основу дослідження покладено такі **зіпозезу**:

1. Потреби дітей шкільного віку, що стосуються різних видів їхнього розвитку, не повністю задовольняються тими видами навчальної активності, які їм доступні.
2. Рівень задоволення цих потреб залежить від різних чинників (брак доступу до ресурсів задоволення потреб, проблеми у спілкуванні з дорослими та однолітками, брак психологічної підтримки, недостатній контроль власної поведінки й емоцій та ін.).
3. Діти з родин ВПО, мають іншу структуру освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб, ніж їхні однолітки, які постійно проживають поза зоною військового конфлікту.
4. Діти з родин ВПО, частіше відчувають проблеми у спілкуванні та відторгнення з боку їхнього оточення, ніж їхні однолітки, які постійно проживають поза зоною військового конфлікту.
5. Діти з родин ВПО, розраховують на інші джерела підтримки у стані психологічного дискомфорту, ніж їхні однолітки, які постійно проживають поза зоною військового конфлікту.

Методами дослідження виступають анкетування дітей шкільного віку та фокус-групове дослідження дорослих – учасників навчально-виховного процесу.

Очікувані результати дослідження:

- визначення структури задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей із родин ВПО;
- визначення ступеня задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей із родин ВПО;
- визначення основних напрямів діяльності проекту (Локальних Центрів) щодо створення умов для оптимального задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей із родин ВПО;
- розробка рекомендацій педагогам, психологам, керівникам освітніх установ щодо покращення умов соціалізації дітей із родин ВПО.

1.1. Характеристика вибірки респондентів

Вибір території проведення обумовлений потребою отримання даних про соціальну адаптацію родин ВПО в різних типах соціокультурного середовища та регіонах України.

1. Київ – велике місто, велика кількість дітей, які вважаються цільовою групою проекту.
2. Нова Каховка Херсонської області – середнє за розмірами, провінційне містечко, може бути цікавим щодо презентації відмінностей потреб дітей із родин ВПО.
3. Харків – велике місто на Сході України, в якому перебуває доволі велика кількість дітей-переселенців, а також становить інтерес за своїми соціально-політичними характеристиками.
4. Львів – місто на Заході України, яке відрізняється за ментальністю від переважної кількості переселенців, тому становить інтерес виявлення відмінностей у проблемах адаптації дітей із родин ВПО.
5. Сєвєродонецьк Луганської області – місто, яке наразі є адміністративно-політичним центром Луганської області, та становить інтерес для проекту як територія, де представники цільової аудиторії проживають у зоні, найближчій до зони проведення антитерористичної операції.

Планується проведення соціологічного дослідження потреб дітей із родин ВПО (анкетне опитування), а також фокус-групове дослідження серед дорослих (батьки, педагоги, психологи, соціальні працівники, які працюють із цільовою аудиторією проекту) у п'яти містах України.

Чисельність респондентів (для анкетного опитування) 600 учнів (із розрахунку Київ, Харків – 150 учнів; Львів, Нова Каховка, Сєвєродонецьк – по 100 учнів).

Чисельність респондентів для ФГ дослідження – 120 осіб (12 груп по 10 осіб).

1.2. Інструментарій дослідження

Методами дослідження виступають анкетування дітей шкільного віку (кількісне дослідження) та фокус-групове інтерв'ювання дорослих – учасників навчально-виховного процесу (якісне дослідження).

Анкета-опитувальник для підлітків

Відповідно до мети дослідження, анкета спрямована на виявлення очікувань дітей шкільного віку щодо змісту шкільного та позашкільного навчання, психологічної підтримки з боку дорослих та однолітків, а також їх культурних потреб.

Соціальні та психологічні потреби дітей шкільного віку формуються та задовольняються в умовах різних видів діяльності (навчання у школі, спілкування з однолітками та батьками, заняття у секціях, гуртках, інша рекреаційна активність). Відповідно до цього в анкеті представлені питання з варіантами відповідей, що стосуються двох основних сфер життєдіяльності дітей: а) Шкільне середовище, б) Позашкільне (гуртки, секції, клуби за інтересами тощо).

Анкета складається з трьох частин: інструктивна, основна та паспортна.

Перша частина містить стислу інформацію про дослідницьку групу, мету та завдання дослідження, а також інструкції респонденту щодо заповнення анкети.

Основна частина включає три блоки запитань, що спрямовані на виявлення особливостей та рівня задоволення освітніх (Блок А), соціально-психологічних (Блок В) та соціокультурних потреб (Блок С), а також опосередковано виявляє прояви дезадаптації цільової групи.

При складанні анкети використані три форми запитань: закриті (що виконують функцію контактних), напівзакриті (що виконують функцію змістових), відкриті (що виконують функцію фільтру).

Блок А: Освітні потреби – відображають пізнавальні інтереси респондентів, види навчально-пізнавальної діяльності, яким вони надають перевагу, а також ступінь їх задоволення.

В блок А включені 7 запитань.

Блок В: Соціально-психологічні потреби – відображають особливості міжособистісної взаємодії, ставлення респондента до себе та оточення, соціально-психологічні інтереси, а також ступінь їх задоволення.

В блок В включено 13 запитань.

Блок С: Соціокультурні потреби – відображають особливості культурних потреб та інтересів, відповідності соціальним очікуванням, а також ступінь їх задоволення.

В блок С включено 5 питань.

Паспортна частина розміщена в кінці анкети і містить 6 запитань про респондента та його сім'ю. В паспортну частину включені питання-фільтри приналежності до групи переселенців.

Фокус-групове дослідження

Опитування вчителів (вихователів, керівників гуртків тощо) та батьків проводиться методом фокус-групового інтерв'ювання.

Для участі у інтерв'ю запрошуються вчителі (вихователі, керівники гуртків тощо) та батьки учнів тих шкіл в яких проводилося анкетування.

Структура фокус-групового дослідження розробляється з урахуванням питань та тем, що відображені в анкеті, а також стосується цілей та завдань проекту. Основні напрями фокус-групового інтерв'ю представлено у сценаріях, які розроблено для педагогічної та батьківської аудиторії окремо (додатки).

1.3. Процедури та терміни дослідження

Процедури дослідження передбачали розробку методології та інструментарію дослідження, підбір та інструктаж учасників-виконавців, проведення кількісного опитування, проведення фокус-групових інтерв'ю, первинне опрацювання матеріалів (занесення даних до програми SPSS), аналіз та інтерпретацію отриманих результатів, підготовку описових звітів щодо проведених фокус-групових інтерв'ю, узагальнення отриманих результатів та написання звіту.

Запланований термін дослідження: 1 березня – 30 червня 2016 року.

Етап	Зміст діяльності	Термін реалізації
Підготовчий	розробка методології та інструментарію дослідження, підбір та інструктаж учасників-виконавців	1 – 25 березня 2016 року
Дослідницький	проведення кількісного опитування, проведення фокус-групових інтерв'ю	25 березня – 25 квітня 2016 року
Аналітичний	первинне опрацювання матеріалів (занесення даних до програми SPSS), аналіз та інтерпретація отриманих результатів, підготовка описових звітів щодо проведених фокус-групових інтерв'ю	25 квітня – 25 травня 2016 року
Підсумковий	узагальнення отриманих результатів та написання підсумкового звіту	10 травня – 30 червня 2016 року

В процесі дослідження було внесені корективи у терміни проведення, зокрема зумовлені невчасним поданням опитувальних анкет з регіонів, заміною регіону дослідження.

Методика обробки й інтерпретації результатів

Анкетування

Результати анкетування заносяться в базу та обробляються за допомогою програми SPSS. Отримані дані аналізуються та інтерпретуються відповідно до гіпотез дослідження.

Фокус-групове дослідження

В процесі ФГД проводиться аудіо- (відео-) запис, що аналізується та інтерпретується відповідно завдань дослідження.

II. Загальні характеристики досліджуваних груп

2.1. Загальні характеристики груп дітей шкільного віку, опитаних в процесі дослідження

Анкетним опитуванням передбачалось охопити 600 респондентів (по 150 – у Києві та Харкові, по 100 у Львові, Новій Каховці, Сєверодонецьку), учнів підліткового віку. В процесі організації дослідження було проведено заміну регіону опитування (Харків – за домовленістю із координатором) на м. Одеса. Також було задоволено пропозицію м. Бровари щодо участі в опитуванні.

Остаточна географія опитування виглядає наступним чином: м. Київ, м. Одеса, м. Бровари, м. Нова Каховка, м. Сєверодонецьк, м. Львів.

В процесі проведення опитування було роздано 630 анкет, отримано від координаторів Локальних Центрів 605 заповнених анкет, з яких 114 виявились недійсними. Основні проблеми заповнення анкет – невиконання інструкцій щодо відповідей на певні запитання (замість 1-3 відповідей, надавались 5-8, деякі питання залишались без відповіді, особливо ті, що стосувались інформації про респондента). Окремі зауваження стосуються анкет, які надійшли з Одеси. 100 анкет виявились заповненими декількома особами (не школярами) однаковим почерком. Додатковим свідченням фальшування анкет виступають порівняння відповідей: наприклад, зазначено, що відповідає хлопець, а всі відповіді фіксують у жіночому роді, або зазначається, що місцем, з якого переїхав респондент є Донецьк, а у інших відповідях зазначається Луганськ. Ці та інші анкети, які не містили коректних (достатніх для обробки та використання) даних було відбраковано на етапі перевірки наповненості.

Якісній обробці піддавались результати анкетування 491 дітей шкільного віку з шести регіонів проекту, серед яких 287 (58,5%) належали до категорії внутрішньо переміщених осіб (ВПО), 192 (39,1%) склали групу порівняння. 12 респондентів (2,4%) на це запитання не відповіли. Розподіл опитаних за регіонами проекту наведено в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Розподіл дітей шкільного віку (N=491)
за регіонами проекту**

Регіон дослідження	Загальна група досліджених	Діти групи ВПО	Діти групи порівняння
Київ	118 (24,0%)	29 (26,1%)	82 (73,9%)
Львів	105 (21,4%)	66 (64,7%)	36 (35,3%)
Сєверодонецьк	100 (20,4%)	70 (70%)	30 (30%)
Нова Каховка	88 (17,9%)	51 (58,6%)	36 (41,4%)
Одеса	46 (9,4%)	46 (100%)	0 (0,0%)
Бровари	34 (6,9%)	25 (75,8%)	8 (24,2%)

До групи опитаних увійшли діти віком від 11 до 18 років, які навчались в 6 - 11 класах загальноосвітніх шкіл.

Середній вік опитаних становив 14,7 років.

Серед опитаних було: 4 (0,8%) учні 6 класу, 39 (7,9%) учнів 7 класу, 131 (26,8%) учень 8 класу, 146 (29,9%) учнів 9 класу, 118 (24,2%) учнів 10 класу, 50 (10,3%) учнів 11 класу.

Основні соціально-демографічні характеристики групи ВПО та групи порівняння наведені в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Статеві-вікові характеристики дітей шкільного віку

Характеристики	Загальна група досліджених	Діти групи ВПО	Діти групи порівняння
Середній вік (років)	14,7	14,6	14,7
Стать: дівчата, n (%)	274 (56,9%)	148 (52,1%)	122 (65,2%)
хлопці, n (%)	208 (43,2%)	136 (47,9%)	65 (34,8%)

Матеріальний стан досліджених виявився неоднорідним. Розподіл відповідей опитаних дітей шкільного віку про матеріальний стан їхніх родин наведений у табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Показники матеріального стану дітей шкільного віку

Характеристики матеріального стану*	Загальна група досліджених	Діти групи ВПО	Діти групи порівняння
Грошей не вистачає на повсякденні витрати	5,4%	4,7%	6,0%
На повсякденні витрати вистачає, але купівля одягу вже проблема	13,9%	14,5%	13,2%
В основному вистачає, але для купівлі вартісних речей доводиться брати кредит (позичати гроші)	19,7%	18,0%	20,9%
Майже на все вистачає, проте придбання квартири, машини, дачі тощо викликає труднощі	44,2%	46,5%	42,3%
Практично ні в чому собі не відмовляємо	16,8%	16,4%	17,6%
N	446	256	182

* на це питання відповіли не всі респонденти

2.2 Загальні характеристики учасників фокус-групового дослідження

У фокус-груповому дослідженні взяли участь 58 представників педагогічного персоналу загальноосвітніх шкіл, в яких навчаються діти з сімей ВПО, і 45 батьків.

Фокус-групи для педагогічних працівників проведено в усіх шести регіонах проекту, фокус-групи для батьків – в п'яти регіонах (за винятком м. Бровари, де Локальний Координатор не зміг організувати проведення зустрічі з батьками).

До групи педагогічних працівників увійшли 54 (93,1%) жінки і 4 (6,9%) чоловіка віком від 24 до 58 років, більшість (близько 2/3) з яких у віці від 35 до 50 років.

Серед них було 47 (81,1%) вчителів, 1 (1,7%) методист відділу освіти, 5 (8,6%) шкільних психологів і 5 (8,6%) соціальних педагогів.

Всі опитані протягом останніх 1,5-2 років працювали з підлітками з сімей ВПО.

В усіх фокус-групах учасники представляли широкий спектр предметних спеціальностей (українська та іноземні мови, математика, інформатика, історія, фізкультура, трудове навчання, музика та мистецтво).

Значна частка опитаних (23 особи – 42,6%) виконували обов'язки класних керівників.

Серед опитаних було 2 директори шкіл.

За педагогічним стажем досліджені педагоги розподілились таким чином: до 5 років – 8 (13,8%) осіб, 5-10 років – 10 осіб (17,2%), більше 10 років – 40 (69,0%) осіб.

Загальну групу учасників фокус-групового дослідження батьків склали 45 батьків (або опікунів) дітей, які навчаються в загальноосвітніх школах регіонів проекту, з яких 40 (88,9%) є внутрішньо переміщеними особами.

Серед них було 40 (88,9%) жінок і 5 (11,1%) чоловіків.

Окрім батьків у фокус-груповому дослідженні взяли участь 2 (4,4%) бабусі з категорії ВПО.

Більшість опитаних (42, або 93,3%) переїхали з зони проведення АТО (м. Донецька, Донецької та Луганської областей), решта 3 особи (6,7%) – з Криму.

На момент опитування вони проживали в регіонах проекту від 1,5 до 2 років. Показник трудової зайнятості в групі опитаних батьків становив 85,2%. У містах Львів, Сєверодонецьк, Київ і Одеса всі особи працездатного віку були працевлаштовані або мали дохід від трудової зайнятості.

В м. Нова Каховка з 10 опитаних були працевлаштовані лише 4 особи. Опитані бабусі отримували пенсії, матеріальну підтримку від власних дітей працездатного віку.

III. Основні результати дослідження відповідно до його завдань

3.1. Рівень задоволення освітніх, соціально-психологічних та соціокультурних потреб дітей шкільного віку досліджуваних територій

За результатами анкетування загальної групи дітей, навчання у школі не повністю задовольняє їхніх потреб у розвитку. Значна частка опитаних погодилась із думкою, що школа формує їхні вміння правильної поведінки (74,2%) і дає надійні знання з предметів (64,4%), зокрема з іноземних мов (58,8%), але більше третини опитаних вважають, що навчання у школі не дає уявлення про світ та людські стосунки, не допомагає виявити та розвивати здібності, не формує вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєво важливих проблем і не сприяє визначенню інтересів, життєвих планів та вибору професії (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«Як ти вважаєш, що з перерахованого дає тобі школа?»**

Варіанти відповіді	Так	Ні	Важко відповісти
Надійні знання з предметів	64,4%	18,3%	17,3%
Уявлення про світ та людські стосунки	51,7%	31,7%	16,6%
Допомогу у виявленні та розвитку здібностей	46,9%	36,8%	16,3%
Досвід спілкування із людьми	59,1%	26,8%	14,2%
Вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєвих проблем	45,2%	34,8%	20,0%
Вміння навчатись самостійно	63,9%	21,0%	15,1%
Допомогу у визначенні інтересів, життєвих планів, у виборі професії	47,4%	33,4%	19,2%
Вміння поводити себе (правила поведінки)	74,2%	14,5%	11,4%
Володіння іноземними мовами	58,8%	25,1%	16,2%
Інше (напиши, що саме?)	36,1%	22,4%	41,5%

Загальна структура рівня задоволеності освітніх потреб дітей у навчальних закладах має наступне рангування:

1. Вміння поводити себе (правила поведінки) (74,4%)
2. Надійні знання з предметів (64,4%)
3. Вміння навчатись самостійно (63,9%)
4. Досвід спілкування із людьми (59,1%)
5. Володіння іноземними мовами (58,8%)
6. Уявлення про світ та людські стосунки (51,7%)
7. Допомогу у визначенні інтересів, життєвих планів, у виборі професії (47,4%)
8. Допомогу у виявленні та розвитку здібностей (46,9%)
9. Вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєвих проблем (45,2%)

Варто зазначити, що такі важливі для розвитку дітей шкільного віку питання, як профорієнтація (7 ранг), виявлення та розвиток здібностей (ранг 8), формування вмій вирішувати життєві проблеми (ранг 9), на думку респондентів, в неналежній мірі забезпечується школою. Це підтверджується низькою оцінкою респондентами можливостей для розвитку, що надає школа.

Близько третини опитаних відзначили, що школа не надає можливості для розвитку їхніх розумових здібностей та фізичного розвитку, більше 40% вважають, що у школі немає можливостей для розвитку їхніх творчих здібностей та життєвих вмій (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«Чого з нижче перерахованого тобі не вистачає у школі?»**

Варіанти відповіді	Так	Ні	Важко відповісти
Розвитку твоїх розумових здібностей (здатності логічно мислити, розмірковувати, роботи висновки, породжувати нові ідеї)	31,5%	54,9%	13,7%
Фізичного розвитку	34,0%	59,2%	6,8%
Розвитку творчих здібностей	42,9%	43,6%	13,5%
Розвитку життєвих вмій (спілкування із людьми, самоорганізації та самоконтролю, прийняття рішень тощо)	45,9%	40,6%	13,5%

Як свідчать дані таблиць 2.1 і 2.2, для значної частини дітей (30 – 40% опитаних) навчання у школі не забезпечує можливості розвитку креативності, здатності породжувати нові ідеї, шукати власні життєві перспективи, самостійно приймати рішення, орієнтуватись у складних життєвих ситуаціях, спираючись на набуті у школі знання.

Попри той факт, що більше двох третин опитаних (64,4%) погодились з думкою, що школа дає надійні знання з навчальних дисциплін, чимала частина дітей відчуває потребу в додатковому навчанні з певних предметів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«З яких предметів ти хотів би навчатись додатково?»**

Іноземні мови	53,0%
Математика	35,0%
Українська мова	12,0%
Хімія	11,6%
Історія	11,4%
Біологія	9,0%
Спорт	8,4%
Фізика	7,1%
Література	4,9%
Інформатика	4,1%

Переважна більшість опитаних (418 осіб, або 85,8%) планують здобувати вищу освіту та потребують допомоги у підготовці до ДПА/ЗНО (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«З яких предметів тобі може знадобитися допомога при підготовці до ДПА / ЗНО?»**

Мови	62,5%
Математика	61,1%
Історія	40,5%
Хімія	27,1%
Фізика	21,6%
Географія	16,5%
Біологія	15,5%

Як бачимо, найбільшою є потреба у допомозі з вивчення мов. Дані табл. 2.5 відповідають розподілу відповідей на запитання «З яким предметом та пов'язуєш свою майбутню професію?»: найбільша частка опитаних (43,8%, 215 осіб) у якості відповіді вказали мови; 28,3% (139 осіб) – математику; по 20,4% (100 осіб) – історію і комп'ютерні технології; близько 21% – інші предмети.

Таблиця 2.5

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«З якими з предметів ти пов'язуєш свою майбутню професію?»**

Мови	43,79%
Математика	28,31%
Інше	20,98%
Історія	20,37%
Комп'ютерні технології	20,37%
Художня творчість	16,09%
Спорт	14,66%
Географія	14,26%
Хімія	13,24%
Фізика	13,03%
Література	11,81%
Техніка	10,79%
Музика	8,35%

Відтак, у суто предметній сфері найбільша частка із загальної групи опитаних дітей (50 – 60%) висловлює потребу у поглибленому вивченні мов, у першу чергу, іноземних, а також математики (35 – 60%). Значній частині опитаних (близько 30%) бракує можливостей задоволення потреби у фізичному розвитку. З освітніми потребами пов'язаний потяг до особистісного розвитку, розкриття творчих здібностей, ініціативи, лідерських якостей, здатності орієнтуватись у нових ситуаціях, розкривати власні життєві перспективи, тобто потреба у розвитку креативності, брак задоволення якої відчуває приблизно 40% опитаних.

За результатами опитування можна зробити припущення, що діти відчувають також брак позанавчальної культурно-дозвілєвої діяльності: на питання «Чи вважаєш ти, що в тебе є здібності, які ти не можеш розкрити в школі?» ствердно відповіли 59,5% (287) опитаних. Про потребу і готовність до позашкільного навчання повідомило більше 97,4% опитаних дітей (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання «Чого би ти хотів (хотіла) навчатися у позашкільний час?»

Спорт	24,6%
Іноземні мови	23,4%
Музика	13,6%
Малювання	12,4%
Танці	9,0%
Математика	4,9%
Програмування	4,3%
Акторська майстерність	2,9%
Нічим	2,6%
Психологія	2,0%

Як зазначено вище (табл. 2.2), 34,0% опитаних не вистачає можливостей фізичного розвитку в школі, отже бажання 24,6% займатись у позашкільний час спортом є цілком передбачуваним. З іншого боку, про здатність школи забезпечити володіння іноземними мовами повідомили 58,8% дітей (табл. 2.1), але 23,4% хотіли б вивчати іноземні мови у позашкільний час, і 53,0 – 63,0% висловили бажання займатись ними додатково (табл. 2.3, 2.6).

На задоволення потреби у навчанні впливає низка об'єктивних та суб'єктивних факторів. Думка загальної групи опитаних дітей щодо перешкод в успішному навчанні у школі відображена в таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

**Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання
«З якими труднощами ти стикаєшся найчастіше в процесі навчання?»**

Варіанти відповіді	Так	Ні	Важко відповісти
Не вистачає часу на виконання домашніх завдань	52,6%	40,4%	7,0%
Маю складнощі із управлінням своєю поведінкою, емоціями	14,8%	77,2%	8,0%
Маю труднощі у спілкуванні із однолітками	11,1%	80,5%	8,4%
Маю труднощі у спілкуванні із дорослими	10,1%	80,9%	9,0%
Заважає атмосфера в класі під час уроків	26,3%	59,8%	14,0%
Перешкоджає погане володіння мовою	15,8%	74,3%	9,9%
Заважають складні обставини у родині	9,1%	84,1%	6,8%
Перешкоджає стан здоров'я	8,0%	86,0%	6,0%
Важко зосередитись на уроці	31,3%	54,8%	13,8%
Інше (вкажи, що саме?)	25,2%	31,7%	43,1%

Серед решти чинників, що заважають успішному навчанню, найчастіше діти вказували на те, що їм «важко зрозуміти предмет» (10 осіб, 2,1%), та що вони мають «велику завантаженість» (9 осіб, 1,8%). Виходячи з даних цієї таблиці, більше половини опитаних вважають завеликим обсяг домашніх завдань і не встигають їх повністю виконувати, значна частка опитаних (від 15 до 30%) має проблеми самоорганізації через труднощі управління емоціями, поведінкою та увагою.

Більше половини (58,2%) опитаних відчули на собі наслідки негативної соціальної ситуації в Україні в останні роки. Зокрема, 57,2% респондентів пов'язують з подіями останніх років зміну власних життєвих інтересів та життєвих планів, 48,2% – зміни вимог до самого себе.

Попри негативні впливи соціальної ситуації, більшість дітей доволі добре пристосовані до свого соціального середовища і почуваються комфортно в різних обставинах (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання «Наскільки добре ти почуваєшся у різних обставинах?»

Соціальні ситуації (обставини)	Не добре (дуже погано, погано)	Добре (відносно непогано, добре, дуже добре)
У класі під час навчальних занять	26,2%	73,8%
У позакласній роботі	18,5%	81,5%
Вдома, в колі родини	4,8%	95,2%
У дворі, з друзями	5,5%	94,5%
На заняттях у гуртку, секції	9,4%	90,6%
У віртуальній реальності	22,7%	77,3%
Інше (напиши, де саме)	29,8%	70,2%

Як бачимо, більше чверті (26,2%) опитаних відзначили значний дискомфорт під час навчальних занять, вочевидь, пов'язаний з тим, що вони не встигають виконувати домашні завдання і мають труднощі у засвоєнні навчального матеріалу. Для інтерпретації цього факту також можуть бути використані дані таблиці 2.9, що містить розподіл відповідей на запитання про характер взаємовідносин опитаних з їхніми однокласниками.

Таблиця 2.9

Показники згоди загальної групи дітей шкільного віку (N=491) з твердженнями, що характеризують їхні взаємини з однокласниками

Твердження	Не згодний (абсолютно не згодний, не згодний)	Згодний (майже згодний, згодний, абсолютно згодний)
Мої однокласники завжди намагаються допомогти мені	30,1%	69,9%
Я готовий допомогти своїм однокласникам, якщо щось трапиться	9,0%	91,0%
Зі своїми однокласниками я можу ділитися радіщами й бідами	40,1%	59,9%
Мої однокласники обговорюють зі мною свої проблеми	32,8%	67,2%

Діти, котрі пережили війну характеризуються більш високим рівнем особистісної стивоженності, у їхній поведінці можуть мати місце як депресивні так й агресивні елементи. Причому характер такої поведінки не завжди може бути зрозумілим для оточуючих, оскільки, як правило, на поведінку мають вплив фактори із попереднього життя дитини. На настрій та самопочуття людини суттєво впливають її соціальне оточення і характер взаємовідносин з ним, що відображає соціальні очікування та настанови суб'єкта. З даних таблиці 2.8 випливає, що опитані діти частіше почуваються здатними надавати допомогу одноліткам, ніж відчують підтримку з боку інших. Водночас, близько 70% респондентів відчують допомогу з боку своїх однокласників та їхню відкритість у стосунках. Та 40% опитаних засвідчили, що не можуть ділитися своїми переживаннями із однокласниками.

Це припущення підтверджується розподілом відповідей на пряме запитання про наявність проблем у спілкуванні (табл. 2.10) – як бачимо, найбільша частка ствердних відповідей припадає на твердження «маю випадки проблем з однокласниками».

Більше чверті опитаних (25,6%) не визначились з відповіддю на питання «Якби тобі довелося поміняти школу, в якій ти зараз навчаєшся, хотів (хотіла) б ти знову повернутися у свій клас?», 19,8% дітей не хотіли б знову повернутись до класу, в якому вони зараз навчаються.

Доволі високі проценти дітей, що не можуть довіряти та очікувати на підтримку (відповідно 40, 1% та 30,1%) у поєднанні з тими, хто не бажає повертатися до свого класу (близько 30%) і тими, що мають проблеми у спілкуванні с однокласниками (близько 40%), дозволяють говорити про високий рівень внутрішньогрупової напруги в класах, де навчаються діти з родин ВПО, що, вочевидь, обумовлює потребу в психологічній допомозі та корекції.

Таблиця 2.10

Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання «Чи бували в тебе випадки проблем у спілкуванні?»

Варіанти відповіді	Так	Ні	Важко відповісти
З однокласниками	38,8%	54,0%	7,2%
З учителями	24,6%	68,7%	6,7%
З батьками	19,2%	75,5%	5,2%
З друзями не з класу, школи	24,3%	65,9%	9,8%

Про ступінь довіри до власного соціального оточення та очікування психологічної підтримки з боку навколишніх свідчить розподіл відповідей дітей, поданий в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Бінарний розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання «До кого ти звернешся за порадою у складній ситуації?»

Твердження	В останню чергу (вибори позицій 3-5)	В першу чергу (вибори позицій 0-2)
Однокласники	48,76%	51,24%
Батьки	8,38%	91,62%
Вчителі	52,9%	47,1%
Друзі не з класу, школи	26,29%	73,71%
Психолог	60,04%	39,96%
Керівник гуртка	68,76%	31,24%
Інші	43,33%	56,67%

Як бачимо, найбільший рівень довіри та надії на отримання допомоги у складній ситуації діти відчувають до батьків, найнижчий – до психологів та керівників гуртків. Однак така картина може бути пов'язана з браком позитивного досвіду спілкування з керівниками гуртків та шкільними психологами. Це підтверджує думка, висловлена педагогічними працівниками в одній з фокус-груп (м. Бровари) щодо обмеженої можливості шкільного психолога надати психологічну допомогу школярам шляхом індивідуальних консультацій: в школі передбачена лише одна посада психолога, він займається здебільшого діагностичною роботою і не має змоги проводити повноцінне психологічне консультування та корекційну роботу.

Ступінь задоволення потреб загальної групи дітей у спілкуванні й, відповідно, у психологічній підтримці відображають дані таблиці 2.12.

Майже половині (45,4%) опитаних дітей у першу чергу бракує взаємодії з друзями поза школою. Попри відносно незначну частку вибору найвищого рангу, виявлення потреби у спілкуванні з психологом та керівником гуртка (табл. 2.12) сягає понад 20%.

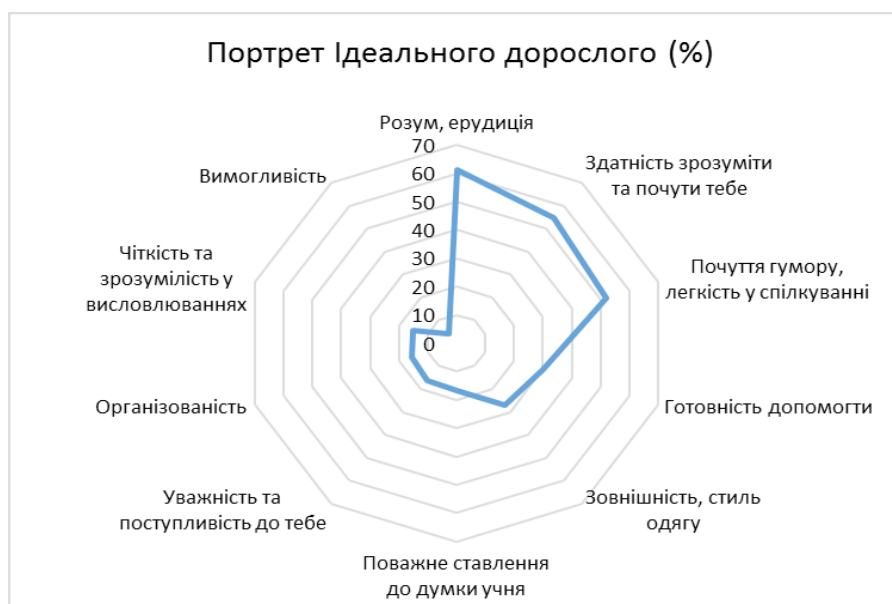
Таблиця 2.12

Бінарний розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання «З ким тобі бракує спілкування та взаємодії?»

Твердження	В останню чергу (вибори позицій 3-5)	В першу чергу (вибори позицій 0-2)
Однокласники	62,9%	37,1%
Батьки	63,0%	37,0%
Вчителі	68,6%	31,4%
Друзі не з класу, школи	54,6%	45,4%
Психолог	70,1%	29,9%
Керівник гуртка	76,0%	24,0%
Інші	70,1%	29,9%

Очікування дітей щодо якостей дорослих, що проявляються у спілкуванні, відображені в діаграмі 2.1. (Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання щодо найбільш важливих якостей у портреті ідеального дорослого).

Діаграма 2.1

У цьому розподілі перші рангові позиції посіли «розум, ерудиція» (61,1%), «здатність зрозуміти та почути тебе» (54,6%) і «почуття гумору та легкість у спілкуванні» (51,9%), тоді як така важлива для зрілої особистості якість як «вимогливість» була відзначена лише 4,1% опитаних.

Значимість розуму та ерудиції у портреті «ідеального дорослого», імовірно, відбиває достатньо високий рівень освітніх потреб дітей шкільного віку. Однак з огляду на методику опитування, цей розподіл не слід вважати показовим, отримання достовірних даних щодо уявлення дітей про «ідеального» або «зрілого» дорослого потребує застосування якісних методів дослідження (наприклад, глибинного інтерв'ю або обговорення у фокус-групах).

Інформація щодо пріоритетних способів задоволення культурних потреб опитуваних представлена у табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Розподіл відповідей загальної групи дітей шкільного віку (N=491) на питання щодо найкращих способів отримання інформації про соціальні та культурні цінності

Перегляд кінофільмів	55,4%
Подорожі	54,4%
Спілкування з цікавими людьми	45,0%
Пошук інформації в інтернеті	44,2%
Екскурсії	30,5%
Відвідування виставок та музеїв	15,9%
Відвідування концертів	12,6%
Відвідування театрів	8,1%
Мене це не цікавить	4,9%
Інше (допиши, що саме?)	3,9%

Переважна більшість опитаних (95,1%) продемонструвала певний рівень актуальності культурних потреб (лише 4,9% з них обрали відповідь «мене це не цікавить»). Однак у задоволенні своїх культурних потреб діти орієнтовані здебільшого на засоби так званої «масової культури» (перегляд кінофільмів, подорожі, спілкування з цікавими людьми, пошук інформації у мережі інтернет). Відтак постає питання про розвиток їхніх естетичних смаків, формування інтересу до художньої творчості та музики, а також розвитку медіаграмотності та критичного мислення, що є запорукою безпеки в сучасному інформаційному просторі.

Висновки за результатами опитування загальної групи дітей шкільного віку

Навчання у школі не повністю задовольняє освітніх потреб загальної групи опитаних дітей. Більше половини опитаних (50 – 60%) хотіли б додатково вивчати іноземні мови і отримати допомогу у підготовці до цих предметів до ДПА/ЗНО, 30 – 60% опитаних потребують додаткових занять з математики, історії, хімії та деяких інших предметів. Значній частині опитаних (близько 30%) бракує можливостей до задоволення потреби у фізичному розвитку, чверть хотіла б займатись спортом у позашкільний час. Близько 40% опитаних відзначають брак задоволення потреб у розвитку розумових, творчих здібностей і життєвих вмінь. Таким чином, від 30 до 60% опитаних відзначають, що школа не в змозі забезпечити їм належних умов для всебічного розвитку.

Більше половини опитаних (52,6%) відзначають, що успішному навчанню в школі заважає брак часу на виконання домашніх завдань, значна частка респондентів (від 15 до 30%) має проблеми самоорганізації через труднощі в управлінні емоціями, поведінкою та увагою, близько чверті опитаних некомфортно почуваються в класі під час навчальних занять, близько 40% відзначають наявність проблем у спілкуванні з однокласниками і демонструють недостатній рівень відкритості й довіри у спілкуванні з ними. Загалом результати дослідження свідчать про необхідність поліпшення психологічного клімату у класних колективах шляхом психологічної корекції. Проте значній частині (більше 40%) дітей бракує впевненості в тому, що шкільні психологи здатні допомогти їм у складних ситуаціях. Водночас переважна більшість опитаних (близько 80%) вказують на те, що в складних ситуаціях вони в першу чергу можуть звернутись до батьків (близько 80%) і друзів поза школою (більше 50%).

Переважна більшість дітей шкільного віку (95,1%) продемонстрували певний рівень актуальності культурних потреб. Однак у задоволенні цих потреб вони орієнтовані здебільшого на засоби рекреації і так званої «масової культури» (перегляд кінофільмів, подорожі, спілкування з цікавими людьми, пошук інформації у мережі інтернет). Відтак постає питання про розвиток їхніх естетичних смаків, формування інтересу до художньої творчості та музики.

3.2. Показники задоволення актуальних освітніх, соціально-психологічних і соціокультурних потреб дітей з родин ВПО і групи порівняння

Розподіл відповідей на запитання, що стосуються ставлення дітей до результатів навчання у школі, виявився практично однаковим для порівнюваних груп (опитані з сімей ВПО і з групи порівняння). Проте виявлено певні відмінності у визначенні планів дітей на здобуття вищої освіти (табл. 3.1): діти з родин ВПО достовірно частіше вагались з відповіддю на це запитання. Водночас вони достовірно частіше за решту опитаних пов'язували свою майбутню професію зі спортом (18,5% і 9,4% відповідно).

Таблиця 3.1

Розподіл відповідей дітей з групи ВПО (N=287) і групи порівняння (N=192)

Варіанти відповіді	ВПО	Група порівняння (ГП)
Так	83,9%	90,0%
Ні	3,5%	3,7%
Важко відповісти	12,6%*	6,3%

* статистично достовірні відмінності за ϕ -критерієм

Не виявлено статистично значущих відмінностей у відповідях представників порівнюваних груп на запитання стосовно їхніх потреб у додатковому вивченні певних предметів або у підготовці до ДПА/ЗНО. Останній факт є доволі цікавим, оскільки в процесі роботи фокус-груп вчителі відзначали труднощі частки переселенців у володінні українською мовою, а батьки висловлювали побажання щодо додаткової підготовки дітей до ЗНО з української мови. Також виявлено відмінності досліджуваних груп в оцінках труднощів, з якими вони стикаються у процесі навчання (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Окремі відповіді дітей з групи ВПО (N=287) і групи порівняння (N=192)
на питання «З якими труднощами ти стикаєшся найчастіше в процесі навчання?»**

Варіанти відповіді	Так		Ні		Важко відповісти	
	ВПО	ГП	ВПО	ГП	ВПО	ГП
Маю складнощі з управлінням своєю поведінкою, емоціями	17,1%	11,1%	72,7%*	84,1%	10,1%	4,8%
Заважає атмосфера в класі під час уроків	24,8%	29,1%	64,3%*	52,4%	10,8%*	18,52%
Заважають складні обставини у родині	12,6%*	4,3%	78,3%*	92,5%	9,1%*	3,2%

* статистично достовірні відмінності за ϕ -критерієм

Діти з родин ВПО достовірно частіше вказували на те, що їхньому навчанню заважають складні обставини в родині. Водночас вони значно частіше відзначали, що соціальна ситуація суттєво вплинула на їхнє життя (табл. 3.3), що дозволяє говорити про усвідомлювану потребу у психологічній підтримці та допомозі.

Таблиця 3.3

**Розподіл відповідей дітей з групи ВПО (N=287)
і групи порівняння (N=192) на питання «Чи вважаєш ти, що на тебе вплинули складні обставини в державі?»**

Варіанти відповіді	ВПО	Група порівняння (ГП)
Так	67,5%*	44,2%
Ні	19,5%*	32,0%
Важко відповісти	13,0%*	23,8%

* статистично достовірні відмінності за ϕ -критерієм

Діти з родин ВПО значно частіше за дітей ГП повідомляли, що внаслідок подій останніх років змінились умови їхнього життя, їхні інтереси, життєві плани та вимоги до себе. Вони частіше за опитаних з групи порівняння відчують зміну ставлення до себе дорослих та однолітків. І все ж подібно до дітей з групи порівняння, переміщені діти загалом непогано почуваються в різних соціальних обставинах, хоч між порівнюваними групами є певні відмінності (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Окремі відповіді дітей з групи ВПО (N=287) і групи порівняння (N=192) на питання «Наскільки добре ти почуваєшся у різних обставинах?»

Соціальні ситуації (обставини)	Варіанти відповідей	ВПО	ГП
Вдома, в колі родини	дуже погано	1,1%	0%
	дуже добре	53,4%*	66,0%
У дворі, з друзями	дуже погано	1,8%*	0%
	дуже добре	49,5%	58,8%
У віртуальній реальності	дуже погано	6,6%	8,9%
	дуже добре	35,2%*	25,0%

* статистично достовірні відмінності за ϕ -критерієм

За даними таблиці 3.4, діти з родин ВПО частіше за представників групи порівняння «дуже погано» почуваються у дворі з друзями (хоч частоти виборів цього варіанту відповіді є зовсім невеликими) і «дуже гарно» – у віртуальній реальності. Вибір варіанту «дуже гарно» для віртуальної реальності зробили більше 35% дітей з родин ВПО. Цей факт потребує додаткового дослідження та співставлення з рештою специфічних характеристик групи дітей з родин ВПО.

Не знайдено значущих відмінностей у розподілі відповідей досліджуваних на питання «Чи були в тебе випадки проблем у спілкуванні?» і в оцінках взаємовідносин з однокласниками. Таким чином, проблеми у спілкуванні з однокласниками діти з групи ВПО усвідомлюють не частіше за решту опитаних. Однак вони достовірно частіше не хотіли б повертатися до класу, в якому зараз навчаються, якщо їм довелося б змінити школу (табл. 3.5). Як бачимо, повертатись до свого нинішнього класу хотіли б менше половини (48,1%) дітей з родин ВПО.

Таблиця 3.5

Розподіл відповідей дітей з групи ВПО (N=287) і групи порівняння (N=192) на питання «Якби тобі довелося поміняти школу, в якій ти зараз навчаєшся, хотів (хотіла) б ти знову повернутися у свій клас?»

Варіанти відповіді	ВПО	Група порівняння (ГП)
Так	48,1%*	64,4%
Ні	23,9%*	13,8%
Важко відповісти	28,1%	21,8%

* статистично достовірні відмінності за ϕ -критерієм

Групи опитаних дітей суттєво не відрізнялись за виборами відповідей на запитання, що відображають рівень їхньої довіри до найближчого соціального оточення та очікування психологічної підтримки з боку навколишніх. Щоправда, діти з родин ВПО достовірно рідше повідомляли, що їм в «останню чергу» бракує спілкування з психологом, а також обирали ранги «3» з шести можливих (що характеризує непевне ставлення) стосовно батьків як тих, з ким бракує спілкування (табл. 3.6). Це свідчить про певні особливості комунікативних потреб дітей з родин ВПО, що мають бути уточнені в процесі якісних досліджень (фокус-груп, глибоких інтерв'ю) та (або) індивідуальної соціально-психологічної роботи.

Таблиця 3.6

**Розподіл відповідей загальної групи дітей (N=491) на питання
«З ким тобі бракує спілкування та взаємодії?» (%)»**

Варіанти відповіді	Рангова позиція відповіді	ВПО	ГП
З психологом	1 (в останню чергу)	34,9%*	52,4%
З вчителями	2 (майже в останню чергу)	24,4%*	14,7%
З батьками	3 (ні в першу, ні в останню чергу)	21,8%*	10,1%

Портрет ідеального дорослого для дітей з родин ВПО повністю відповідав такому для дітей з групи порівняння.

Розподіл відповідей на запитання, що визначає структуру культурних потреб, виявився ідентичним для обох досліджуваних груп.

3.3. Відмінності у структурі та рівні задоволення різних аспектів потреб у розвитку дітей з родин ВПО

Рівень задоволення освітніх потреб дітей з родин ВПО в цілому є ідентичним групі порівняння.

Пріоритетними виборами щодо предметів, з яких вони хотіли б займатись додатково, в тому числі в межах підготовки до ДПА/ЗНО, для них є іноземна мова та математика, певна частка хотіла б займатись історією, хімією та деякими іншими предметами, близько третини з них відчують потребу у фізичному розвитку і хотіли б займатись спортом у вільний від уроків час.

Близько 40% переміщених дітей хотіли б набути більшої креативності, розвивати свої здібності та життєві вміння. У порівнянні з опитаними, які постійно проживають на територіях проекту, діти з родин ВПО частіше вагаються з прийняттям рішення щодо подальшого навчання у ВНЗ, а відтак потребують підтримки у виборі професії та кар'єрного консультування.

Частка дітей, яким у навчанні заважають складні обставини в родині, для дітей з сімей ВПО втричі більша за таку для групи порівняння і сягає 12,6%. Діти цієї групи частіше за решту опитаних вказують на зміни, що на тлі складних соціальних подій відбулися за останні роки в їхньому житті, характері, у ставленні до себе та до оточення. Проте ці зміни не вплинули критично на показники їхньої соціальної інтеграції, адже основні дані, що характеризують їхні стосунки з соціальним оточенням і потребу в психологічній підтримці, збігаються з такими для дітей з групи порівняння.

Певними особливостями цієї групи є частка осіб, які «дуже погано» почуваються вдома, а також доволі значна частка осіб (35,2%), які «дуже добре» почуваються у віртуальній реальності. Діти з родин ВПО дещо частіше повідомляють про брак бажання повернутись у свій клас, якщо їм доведеться з нього піти в іншу школу. Ці дані можуть свідчити про певний комунікативний дисбаланс дітей з групи ВПО та їхню більшу потенціальну потребу у психологічній корекції.

Структура та ступінь задоволення культурних потреб дітей з родин ВПО відповідають таким для дітей, що постійно проживають на територіях проекту.

3.4. Узагальнення результатів фокус-групових інтерв'ю

Блок А. Освітні потреби дітей

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Нова Каховка	Українська мова, підручники	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено
Київ	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено	Іноземні мови, дисципліни фізико-математичного циклу, фізична підготовка (самозахист, витривалість)
Львів	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено	Іноземні мови
Сєвєродонецьк	Українська мова, підручники	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено
Одеса	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено	Іноземні мови, фізична підготовка (самозахист, витривалість)
Бровари	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено	Інтерв'ю не проводилось

Загальні міркування

На думку педагогів – учасників опитування, принципових відмінностей у рівні задоволення освітніх потреб дітей із родин ВПО та решти дітей немає. Для всіх старшокласників існує проблема підготовки до ЗНО, для дітей ВПО вона поглиблюється недостатністю коштів батьків для оплати додаткових занять. Окремо було зазначено, що певні проблеми пов'язані з відмінністю навчальних планів і програм, що зумовило труднощі в адаптації до навчання. Для південно-східного регіону, зазначено проблему україномовності у сприйнятті понятійно-категоріального апарату дисциплін фізико-математичного, природничого циклів, а також недостатність навчально-методичних матеріалів (посібники, підручники) для подолання цієї проблеми. У західному регіоні озвучено проблему інтеграції у специфічне культурне середовище.

Батьки дітей зазначили проблеми, пов'язані з можливостями доступу (в першу чергу, фінансовими) та рівнем викладання іноземних мов (в деяких навчальних закладах цей рівень нижчий, ніж було у попередніх школах), а також брак інформації щодо позашкільного розвитку учнів, зокрема, щодо екскурсій та краєзнавчих заходів, організації літнього відпочинку (позаміських таборів, наметових містечок зі змістовним навантаженням).

Блок В. Соціально-психологічні потреби дітей

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Нова Каховка	<p>Основні проблеми спілкування та інтегрування у нове середовище для дітей із родин ВПО проявились у площині «свій-чужий». З огляду на розбіжності у навчальних програмах, рівні та якості надаваних освітніх послуг (наприклад, Донецьк «значно сильніший»), певна кількість дітей відчували та проявляли свою «винятковість», яка «підігривалась» батьками. Зрештою, вплив батьків, які вважають тимчасовим це місце перебування і планують «повернення додому», є, з одного боку, постійним джерелом емоційної напруги та тривоги дітей. З іншого, це певною мірою «зближує родину» і дистанціює її від решти світу. Зазначено, що у більшості випадків конструктивної взаємодії з батьками налагодити не вдалось.</p>	<p>Учасниками зазначено одну «ключову проблему» адаптації та соціалізації дітей: намагання педагогів навчальних закладів «виокремити» групу дітей-переселенців, приділяючи їм надмірної уваги, тим самим додатково нагадуючи про їх «винятковість».</p>
Київ	<p>Більшість проблем, пов'язаних зі спілкуванням та конструктивною взаємодією дітей із родин ВПО, мають індивідуальний характер і зумовлені особливостями розвитку дітей та індивідуальними можливостями адаптації (певна кількість дітей, що зазнали впливу бойових дій, мають психологічні проблеми).</p>	<p>Для певної кількості дітей існує потреба у спілкуванні з друзями, що залишились на непідконтрольній території. Це спілкування є постійним джерелом тривоги та надто емоційного сприйняття дійсності, в якій вони перебувають. Велику роль в адаптації та подальшому розвитку стосунків дітей із оточуючим світом відіграють загальна атмосфера в навчальних закладах (роль адміністрації та класного керівника – деякі родини були змушені змінити навчальний заклад) та змістовне наповнення шкільного та позашкільного життя (як середовище для кращої інтеграції дітей у нові умови існування).</p>

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Львів	<p>Особливих проблем у спілкуванні та встановленні тривалих та конструктивних стосунків у дітей немає. Проте діти з родин ВПО вирізняються за ознакою світоглядних позицій їхніх батьків, що певною мірою дистанціює їх від решти однолітків. З одного боку, потрапивши до іншого соціально-культурного середовища, діти мають інтерес до його вивчення, інтеграції. З іншого, наявність сталих «інших» традицій (східного типу) проблематизує їх самоідентифікацію, відтак, зумовлює певні психологічні проблеми, в тому числі, соціально-психологічного характеру: небажання інтегруватись у «чужий» культурний простір, спроби «відстоювати свою правду», що породжує конфронтацію на рівні дитячих колективів, «групування своїх» тощо.</p>	<p>Яскраво проявлена проблема культурно-історичних відмінностей між місцевими жителями та переселенцями (роль церкви у житті громади, родинні свята, традиції встановлення та підтримки відносин між людьми – відносність дотримання взятих зобов'язань, відповідальність за свої слова, тощо) певною мірою зумовлює «закритість та ізоляцію» дітей та родин ВПО.</p>
Сєвєродонецьк	<p>Діти з родин ВПО відрізняються від решти однолітків більшою мірою самостійності, «дорослості» у судженнях, ставленні до майбутнього і, певною мірою, виступають «носіями просоціальних і патріотичних» цінностей та установок. Інколи така позиція викликає у деяких їх місцевих однолітків супротив, але це не носить масштабного характеру і, здебільшого, вирішується на рівні класних колективів.</p>	<p>Проблеми адаптації дітей носять загальний соціально-психологічний характер: ставлення до подій на Сході у суспільстві та громаді міста (хто правий-не правий), намагання «відстоювати своїх», тих хто залишився на підконтрольній території, неоднозначне ставлення до дій української влади загалом – все це явища загальні, що безпосередньо впливають на поведінку та стосунки дітей із родин ВПО.</p>

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Одеса	<p>Навчальний заклад приймає учнів з 7 класу, тому ситуація адаптування є «природньою» для всіх без винятку дітей. Саме тому особливих проблем зі встановленням та розвитком стосунків між дітьми, дітьми та дорослими не існує.</p>	<p>Майже для всіх дітей характерна проблема спілкування з друзями, що залишились на непідконтрольній території (як міст між минулим і теперішнім). Окремо наголошувалась проблема «розділу родин», що впливає на характер спілкування та адаптації дітей та їх сімей у нових умовах (більшість вважає ці умови тимчасовими і не поспішає створювати «нові стосунки». У більшості випадків родини підтримують тільки робочі та ситуативні стосунки). З огляду на це, існує проблема «безпеки середовища», яка проявляється у небажанні батьків «відпускати дітей» на вулицю, у самотійні пересування, особливо ввечері.</p>
Бровари	<p>Однією з ключових проблем дітей із родин ВПО є «невизначеність» позиції батьків щодо подальшого життя родини (залишитись – повернутись). Це впливає на характер спілкування та ставлення до теперішнього оточення (тривалість стосунків, рівень довіри тощо). Фактично, тимчасовість перебування родини на місці визначає і стан, і статус дитини у шкільному колективі. Одна з проблем спілкування – різне ставлення дітей та вчителів (в деяких випадках) до подій на Сході України, оцінках її причин та наслідків. Ускладнюють вирішення цієї проблеми труднощі з встановленням конструктивного діалогу з батьками-ВПО.</p>	<p>Інтерв'ю не проводилось</p>

Загальні міркування

Основними проблемами задоволення соціально-психологічних потреб дітей із родин ВПО було визначено (на думку педагогів):

- Проблеми «ідентифікації» самих дітей та їх батьків («свій–чужий», «місцеві–переселенці», «патріот–сепаратист»), що впливає на їх прагнення (або навпаки) до інтеграції у шкільні колективи та у місцеві спільноти.
- Проблеми індивідуально-психологічного характеру дітей (складності встановлювати довірливі стосунки, інтернет-залежність, дистрес тощо).
- Загальні соціально-політичні проблеми та матеріальні проблеми родини: «звуження» кола інтересів до задоволення базових потреб (їжа, помешкання, одяг, безпека), невизначеність найближчого майбутнього, вплив незрозумілих та подекуди «неадекватних» реформ (економічні, освітні, медичні, соціального забезпечення тощо), нестабільність політичної ситуації, продовження військових дій на Сході тощо.
- Порушення системно-сімейних відносин та сімейного виховання: гіперопіка в сім'ї, індивідуально-психологічні особливості батьків, відсутність батька (що перебуває в зоні бойових дій, розірваність родини тощо).
- Загальні проблеми підліткового віку, які властиві не тільки дітям із родин ВПО: самоідентифікація, самовизначення, орієнтація у соціумі та майбутньому, самоствердження тощо.

На думку батьків, ефективній адаптації та інтеграції дітей із родин ВПО у нове середовище заважають:

- Недостатність інформації про можливості фізичного, культурного розвитку дітей (гуртки, секції, заходи) на нових місцях, а також неможливість фінансово забезпечити їх відвідування.
- Подекуди надмірна «опіка», «виокремлення» з боку педагогічних колективів дітей із родин переселенців від решти однолітків, що штучно створює ситуацію дезінтеграції та ізоляції груп дітей.
- Невизначеність майбутнього для родин ВПО (особливо для тих, в кого на непідконтрольних територіях залишились члени родин – батьки, чоловіки, брати/сестри) щодо стабільності перебування у місцях переселення, можливості забезпечувати існування та перспектив життєдіяльності.
- Особливості спілкування дітей із однолітками, які залишились в зоні конфлікту. Цей зв'язок є важливим для дітей, проте виступає джерелом тривоги та емоційної нестабільності.
- Типова для батьків тривога за дітей: невпевненість у здатності дітей адекватно відреагувати на зовнішні загрози та виклики, тривога пов'язана з перебуванням у великому місті тощо.

Блок С. Соціокультурні потреби дітей

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Нова Каховка	Серед батьків існує запит на вищий, ніж є можливості, рівень культурних, спортивних заходів для дітей, молоді та родин. Разом із тим, вплив родинного виховання, подекуди доволі суперечливого змісту, внеможливіює гармонізацію запиту та відповіді на нього. Власне, діти з родин ВПО не настільки претензійні, ніж їх батьки, із задоволенням беруть участь у шкільних та позашкільних заходах культурного характеру.	Проблеми організації змістовного дозвілля та відпочинку (у порівнянні з Донецьком можливостей для цього у місті майже немає), організація екскурсій та заходів, що сприяють розширенню світогляду дітей.
Київ	Для задоволення соціокультурних потреб дітей створено достатні умови (як на рівні навчальних закладів, позашкільних установ, так і в умовах великого міста).	Можливостей у місті багато, але відсутність коштів та побоювання за безпечність самостійного пересування дітей по місту «звужують» їх використання. Не вистачає організованих форм дозвілля (екскурсій, відвідування музеїв, вистав тощо).
Львів	З огляду на регіональні розбіжності у традиціях, світогляді, побуті, які проявлено у спілкуванні між дітьми з родин ВПО та їхніми місцевими однолітками, залишається актуальною проблема інтеграційно-ознайомчих заходів (екскурсії, обмінні групи тощо).	Проблеми соціокультурної сумісності переселенців та місцевих жителів, яка проявляється у «нав'язуванні» норм і правил, зокрема щодо релігійного життя громади та окремих родин.
Сєвєродонецьк	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено. Умови, створені у місті для дітей із родин ВПО максимально доступні для всіх без винятку. Хоча залишається актуальним питання літнього відпочинку та інтеграційних заходів по лінії «Схід–Захід».	У невеликому «прифронтовому» місті немає тих можливостей, які були у Донецьку, Луганську (концерти, вистави, інші заходи культурного наповнення).

Територія/ категорія	Вчителі	Батьки
Одеса	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено. Єдина категорія дітей із родин ВПО, для якої необхідно створювати додаткові умови – обдаровані діти. Не вистачає програм та заходів для їх повноцінного та якісного розвитку.	Задоволенню соціокультурних потреб перешкоджають проблеми матеріального характеру, а також питання безпеки самостійного пересування дітей містом, відвідування заходів, що відбуваються.
Бровари	Особливих потреб, відмінних від решти дітей не визначено. Освітньо-культурна інфраструктура міста та близькість до столиці в цілому пропонує різні варіанти задоволення соціокультурних потреб дітей. Проте, на думку вчителів, деяким родинам не вистачає загального рівня культури, матеріальних можливостей для актуалізації змістовного запиту.	Інтерв'ю не проводилось

Загальні міркування.

В процесі опитування виявлено певні розбіжності в оцінці рівня задоволення соціокультурних потреб дітей із родин ВПО педагогами та батьками – учасниками опитування. В цілому ці розбіжності базуються, на нашу думку, на різному баченні суб'єктів навчально-виховного процесу можливостей для задоволення цих потреб.

Вчителі аналізують ступінь задоволення з огляду на масштаб та «сферу впливу» навчальних закладів та можливостей системи освіти свого регіону. На їх думку, робиться усе можливе.

Батьки оцінюють з позиції очікувань, пов'язаних із «особливим статусом». Зокрема, претензії щодо низького (малого) рівня можливостей у Н. Каховці у порівнянні з Донецьком, фактично адресується не навчальному закладу. Можна припустити психологічний підтекст таких претензій: зміна соціального та матеріального статусу, неможливість отримувати ті переваги, які надавало проживання у великому місті тощо.

Об'єднавчим аспектом (у баченні педагогів і батьків) є необхідність проведення інтеграційних заходів (екскурсій та конкурсів на регіональному та міжрегіональному рівнях, обмін групами з різних територій, який сприяв би розширенню світогляду дітей, встановленню нових контактів, зміцненню та поширенню традицій) на рівні навчальних закладів та системи освіти в цілому. Серед таких заходів доволі часто називались літні табори, а також інші форми спільного оздоровлення дітей.

IV. Обговорення та інтерпретація результатів

1. Співвіднесення та порівняння результатів кількісного та якісного опитувань дозволяє зробити висновки щодо часткового підтвердження основних гіпотез дослідження. Так, перша гіпотеза стосовно рівня задоволення освітніх, соціально-психологічних, соціокультурних потреб дітей із родин ВПО підтверджується лише частково. Це пов'язано не з особливостями адаптації цих дітей, а впливом інших чинників, який розкривається нижче.

Фактично, навчальні заклади (на думку вчителів та батьків) забезпечують максимально можливі умови для задоволення освітніх потреб учнів, про що свідчить обговорення у ФГ-інтерв'ю представників усіх регіонів опитування. При цьому мова йде про загальні можливості навчальних закладів надавати якісні освітні послуги. У структурі освітніх потреб, визначеній в результаті опитування учнів, найменш задоволеними виявились «допомога у визначенні інтересів, життєвих планів, виборі професії», «допомога у виявленні та розвитку здібностей», «вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєвих проблем». Так само, респонденти визначили недостатність можливостей навчальних закладів у розвитку «життєвих вмінь та творчих здібностей». Цікаво, що цей результат є однаковим, як для місцевих учнів, так і для дітей із родин ВПО.

З огляду на вищезазначене, можна припустити, що проблема часткового задоволення освітніх потреб учнів перебуває у площині загального забезпечення навчального процесу в системі освіти, а не є винятковою, пов'язаною з певними подіями чи з регіональними особливостями. На підтвердження цього припущення виступає той факт, що більшість респондентів зазначили наявність у себе здібностей, які не можуть бути розкриті чи реалізовані в умовах навчальних закладів. Наявні навчальні плани та програми не відповідають сучасному запиту на підготовку дитини до життя в умовах невизначеності та швидкої зміни ситуації. Відтак вирішення цієї проблеми не може бути здійснене в межах локального проекту. Часткове вирішення можливе шляхом впровадження у навчальний процес та позакласну, позашкільну роботу додаткових тренінгових програм, спрямованих на розвиток життєвих умінь, навичок спілкування та взаємодії, професійну орієнтацію тощо.

2. Друга гіпотеза дослідження містила припущення про наявність різних факторів (чинників), які обумовлюють рівень задоволення потреб розвитку дітей із родин ВПО у порівнянні з дітьми, які постійно проживають у досліджуваних регіонах. Вона майже повністю отримала своє підтвердження. В першу чергу це розкривається через дію зовнішніх чинників: можливості забезпечення належного рівня освітніх послуг, соціальне оточення та наявність соціальної підтримки, психологічний клімат у навчальних колективах, наявність «значущого дорослого» тощо. Вплив першого (наявність можливостей) вже було розглянуто вище.

Аналіз результатів та порівняння бачення дітей та дорослих виявив декілька закономірностей.

У процесі дослідження ми з'ясували, що тривалість адаптації дитини у нових соціокультурних умовах залежить як від особистісних факторів (стать, вік, темперамент), так і зовнішніх (характер нового укладу життя, ставлення місцевого населення, соціальний статус батьків). Зокрема діти молодшого шкільного віку адаптуються до нових умов швидше, аніж учні старших класів. Важливе значення для розуміння індивідуально-психологічних особливостей учнів у процесі інтеграції мають також їхні потреби та ціннісні орієнтації, на основі яких вибудовується певний спосіб життя та стає можливою адаптація – психологічна, соціокультурна, економічна – до життя в новому середовищі.

Діти з родин ВПО менше залежать від шкільного оточення, більше від позиції батьків та атмосфери у родині (вибір джерела підтримки, місце комфортного перебування, потреба у спілкуванні тощо). Найбільш імовірною причиною такого стану є той факт (засвідчено під час ФГ-інтерв'ю), що у родинах, де не визначено найближчі перспективи (залишитись на місці перебування, повернутись додому), діти частіше відчувають проблеми з визначенням майбутнього (професія, навчання у ВНЗ тощо). У ситуації надмірної напруги та стресу, пов'язаної з невизначеністю майбутнього, роздільністю окремих родин, умовною забезпеченістю наявного стану родини, батьки і діти «солідаризуються», «зближуються», інколи штучно ізолюючи себе від оточення. Доволі часто такі родини потребують комплексної соціально-психологічної допомоги, спрямованої на відновлення, підвищення спроможності вирішувати поточні проблеми.

Діти з родин ВПО більше відчули вплив загальних політичних подій у країні не тільки з огляду на зміну місця проживання та можливостей родини, а також і зміну власних інтересів та життєвих

планів, вимог до себе та ставлення до країни, в якій живуть. Фактично, можна стверджувати про «швидке подорослішання» цієї категорії дітей, відтак, необхідність враховувати ці зміни у побудові стосунків із ними. В організації шкільного та позашкільного життя необхідно забезпечувати форми участі дітей із родин ВПО: «не для них, а разом із ними!». Вихід на партнерські стосунки додає впевненості та необхідної енергії для становлення особистості дітей.

Ще однією важливою рисою, яку можна вважати закономірною, є недостатньо сприятливий клімат у шкільних колективах. Результати опитування свідчать про нерівномірність очікувань та намірів респондентів щодо рівня довіри та надання допомоги у шкільних колективах. Співвідношення готовності допомогти (91% респондентів) та оцінка готовності допомагати з боку однокласників (70% респондентів) виступає індикатором не дуже сприятливої соціально-психологічної ситуації. При цьому не виявлено відмінностей в оцінках дітей із родин ВПО та загальної групи респондентів, що тільки підтверджує наявність проблеми.

Ця ситуація може мати декілька причин: недостатня соціально-педагогічна робота у класних та шкільних колективах (виховні заходи мають формальний характер, не відповідають реальному етапу розвитку дитячого колективу, ігнорують поточні запити та потреби дітей), недостатня робота шкільної психологічної служби, яка має проводити моніторинг соціально-психологічного клімату класних колективів та сприяти його покращенню, здійснювати заходи психолого-педагогічного супроводу (індивідуальні та групові консультації дітей, батьків, вчителів щодо налагодження конструктивної взаємодії у класних колективах, розвитку соціальної компетентності учнів тощо), а також недостатній рівень психолого-педагогічної компетентності педагогічних колективів, зокрема, що стосується сучасних педагогічних та виховних технологій.

3. Гіпотези дослідження про наявність відмінностей у структурі освітніх, соціально-психологічних, соціокультурних потреб у дітей із родин ВПО майже спростовано. Як свідчать порівняльні результати, за своєю структурою всі групи потреб у розвитку дітей загальної групи (всі респонденти), дітей із родин ВПО та групи порівняння майже ідентичні. Про це ж свідчать й результати ФГ-інтерв'ювання. У таблиці 4.1 представлено порівняння відповідей респондентів на питання анкети «**що із перерахованого тобі дає школа?**».

Порівняльна таблиця структури освітніх потреб респондентів, які задовольняються у школі

Табл. 4.1 (рангування)

Варіанти відповіді	Всі респонденти	Діти з родин ВПО	ГП
Надійні знання з предметів	2	2	3
Уявлення про світ та людські стосунки	6	6	6
Допомогу у виявленні та розвитку здібностей	8	7	7
Досвід спілкування із людьми	4	4	5
Вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєвих проблем	9	9	8
Вміння навчатись самостійно	3	3	2
Допомогу у визначенні інтересів, життєвих планів, у виборі професії	7	8	9
Вміння поводити себе (правила поведінки)	1	1	1
Володіння іноземними мовами	5	5	4
Інше	10	10	10

Така сама картина і в оцінці того, чого очікують респонденти від навчання у школі (табл.4.2).

Порівняльна таблиця структури освітніх потреб респондентів, яких очікують від навчання у школі

Табл. 4.2 (рангування)

Варіанти відповіді	Всі респонденти	Діти з родин ВПО	ГП
Розвитку твоїх розумових здібностей	4	4	3
Фізичного розвитку	3	3	4
Розвитку творчих здібностей	2	2	2
Розвитку життєвих вмінь	1	1	1

Таким чином, можна вважати, що основні гіпотези дослідження було підтверджено лише частково. Діти з родин ВПО не мають специфічних (відмінних від загальної групи) потреб, задоволення яких вимагало б окремого втручання. Навпаки, існує потреба у максимальній інтеграції (не виділенні із загального числа учнів) у соціальне середовище регіону перебування.

На нашу думку, відсутність принципових відмінностей у структурі потреб розвитку дітей із родин ВПО спричинена загальною ситуацією в країні. Майже всі родини перебувають під тиском обставин «невизначеності майбутнього», «складнощів у забезпеченні поточного існування», «труднощів виховання підлітків» тощо. Багато родин можуть бути віднесені до групи «у складних життєвих обставинах (СЖО), тому важливо максимально об'єднувати зусилля всіх учасників навчально-виховного процесу задля стабілізації та гармонізації розвитку дітей, оптимізації процесів їх соціалізації. Це стосується координації дій між навчальними закладами і соціальними службами, громадськими організаціями та психологічними службами. Важливо, щоб всі заходи, які відбуваються з родинами, дитячими групами та колективами були спрямовані на солідаризацію, інтеграцію і реалізовувались за принципом «РАЗОМ, а не для НИХ!»

V. Загальні висновки

В процесі дослідження було опитано 708 учасників (605 дітей та 103 дорослих) у шести регіонах України. В цілому можна констатувати середньо-високий рівень задоволення освітніх, соціально-психологічних, соціокультурних потреб дітей із родин ВПО.

Серед чинників, що перешкоджають оптимальному забезпеченню процесів адаптації та інтеграції дітей із родин ВПО можна визначити:

- обмеження можливостей родин (в першу чергу, фінансові) щодо додаткового навчання та розвитку дітей;
- недосконалість шкільних початкових планів та програм, які не повною мірою забезпечують розвиток життєвих вмінь, творчих здібностей учнів;
- недостатній рівень психолого-педагогічної компетентності окремих педагогів, психологів, батьків.

З іншого боку, мають місце проблеми індивідуально-психологічного, соціально-психологічного характеру:

- індивідуальні особливості адаптації окремих дітей;
- складнощі перехідного віку (проблеми із саморегуляцією, мотивацією тощо);
- специфіка реагування на стрес та стресові обставини життєдіяльності окремих дітей;
- невисокий рівень соціальної, комунікативної компетентності дітей (підлітків) з малих міст та сіл;
- недостатність соціальної підтримки з боку шкільного середовища;
- в деяких випадках «стигматизація» цієї категорії дітей шляхом виділення окремих заходів, впливів, що спричиняє вимушену ізоляцію.

У структурі та рівні задоволення потреб дітей із родин ВПО та загальної групи принципів відмінностей не виявлено.

Ресурсами оптимізації процесів адаптації та інтеграції дітей із родин ВПО виступають:

- доволі високий рівень «дорослості» (зрілості) дітей із родин ВПО, що може слугувати підґрунтям для розвитку життєвих орієнтирів, здатності до самоздійснення;
- готовність більшості педагогів, що працюють з дітьми з родин ВПО до підвищення професійної, психолого-педагогічної майстерності;
- готовність органів освіти до співпраці у напрямку оптимізації та гармонізації освітньо-виховних процесів.

VI. Рекомендації для керівників Локальних Центрів, педагогів, батьків щодо оптимізації процесів створення адаптивного середовища для дітей із родин ВПО

Відповідно до результатів нашого дослідження, діти з родин ВПО мінімально потребують адресної допомоги. Згідно свідчень як батьків, так і вчителів ця група, навпаки, потребує мінімізації акцентування уваги до їх статусу вимушено переміщених осіб. Характер їхньої адаптації залежав від соціального статусу батьків, рівня володіння мовою (як правило, більшість дітей розмовляють російською мовою), якості шкільної освіти. Більшість дітей шукають можливості навчатися у школах, де вже представлена їхня культура. Результати дослідження свідчать, що ці діти є носіями певного культурного досвіду (світогляд, спосіб мислення, ставлення до часу, релігії, роботи, прекрасного тощо) того соціального середовища, частиною якого вони були. Їхня культурна адаптація відбувається в умовах соціальної та економічної нестабільності. Це накладає відбиток на їхню поведінку та взаємодію з місцевими в шкільному середовищі. Культурна дистанція між учнями з числа внутрішніх переселенців та місцевої більшості часто переростає в культурний шок для перших. Опитування вчителів, які працюють із дітьми-переселенцями, свідчать, що часто серед цих дітей спостерігається негативне ставлення, апатія, прихована агресія. Як зазначають педагоги, ситуацію можна вирішити за допомогою виховних форм, що залучають усіх дітей до виконання спільних завдань (участь у спортивній грі, підготовка номеру художньої самодіяльності, стінгазети чи певного освітнього проекту).

Зважаючи на це, стратегія надання допомоги бенефіціантам проекту передбачає:

1. Надання опосередкованої допомоги дітям з родин ВПО на загальних засадах з іншими категоріями учнів.
2. Надання організаційно-методичної підтримки вчителям, класним керівникам, класним колективам (як суб'єктам впливу), працівникам соціально-психологічних служб та батькам, як джерелам адаптивного середовища для дітей із родин ВПО.
3. Розробку, впровадження та підтримку проектів безпосередньо спрямованих на профілізацію дітей із родин ВПО.
4. Зважаючи на високий відсоток достатньо адаптованих дітей із родин ВПО (понад 80%), активізацію роботи з суміжної групою бенефіціантів – дітьми з сімей загиблих в зоні військового конфлікту на Сході України.

Зважаючи на результати проведеного дослідження актуальними напрямками роботи Локальних Центрів ми вважаємо:

1. Надання навчально-методичної підтримки керівникам класів, де навчаються діти з родин ВПО та вчителям середньої та старшої школи. Особливої уваги, на нашу думку, потребує їх психоедукація з питань продуктивної організації гетерогенних дитячих колективів, подолання внутрішньогрупових конфліктів (в тому числі етнічних та політико-правових), пошуку шляхів формування громадянської позиції в колективі. Подібна підтримка може здійснюватися як на рівні школи, так і на рівні району, на базі районних методичних об'єднань вчителів-предметників. Зважаючи на те, що майже чверть опитаних відмітили потребу у фізичному розвитку, до заходів, спрямованих на підвищення рівня психолого-педагогічної культури вчителів, доречно залучати саме вчителів фізкультури.
2. Надання організаційно-методичної підтримки працівникам психологічної служби та соціальним педагогам, що, відповідно до результатів нашого дослідження, не справляються з нетиповими професійними завданнями, пов'язаними з адаптацією та сприянням психосоціальному розвитку дітей із родин ВПО. Надання організаційно-методичної підтримки, на нашу думку, буде успішним виключно у випадку спрямування на розвиток особистісно-професійної компетентності шкільних психологів та соціальних педагогів, що мають не стільки опанувати новітні методи роботи з дітьми з сімей ВПО, скільки підвищити власний рівень спроможності швидко адаптуватися до вимог середовища та впливати на індивіда, впливаючи на групу (класний колектив, референтну групу, сім'ю).
3. Сприяння та підтримка проектів, пов'язаних із профорієнтацією старшокласників. У

порівнянні з місцевими учнями, діти з родин ВПО частіше вагаються з прийняттям рішення щодо подальшої освіти та розвитку, відтак, актуальним є напрямок профорієнтаційного консультування. Воно може здійснюватися на базі Локального Центру, на кшталт «Центру розвитку кар'єри».

4. Зважаючи на найвищий рівень довіри дітей до батьків (понад 75%) та значимість батьківського впливу на розвиток дитини-підлітка, нам бачиться необхідною реалізація проектів, спрямованих на психоедукацію батьків та інших членів сім'ї. Надання Локальними Центрами (координаторами Локальних Центрів та партнерськими організаціями) підтримки, може приймати форми «Родинних студій», тренінгів «Свідомого батьківства», фінансування спільного культурного відпочинку тощо.

5. Зважаючи на те, що третина дітей із родин ВПО має труднощі зі спілкуванням з однокласниками, доцільно, на нашу думку, впровадження тренінгів з командоутворення, спортивних, ділових та дослідницько-пошукових ігор із залученням цілих класних колективів. Результати фокус-групового дослідження батьків говорять про актуальну потребу дітей в опануванні основ військової справи, на кшталт «ГТО». Таким чином, доречно відроджувати традиції військово-патріотичного виховання у позакласній роботі.

VII. Додатки

7.1. Графік проведення дослідження

Березень	розробка програми фокус-групового дослідження (ФГД), опитувальних анкет, супровідних матеріалів		
Квітень	4-5 Нова Каховка ФГ	анкетне опитування дітей шкільного віку, Нова Каховка	анкетне опитування дітей шкільного віку, Львів
	11-12 Сєвєродонецьк ФГ	анкетне опитування дітей шкільного віку, Сєвєродонецьк	
	18-19 Львів ФГ		анкетне опитування дітей шкільного віку, Бровари
Травень	17-18 Київ ФГ	анкетне опитування дітей шкільного віку, Київ	анкетне опитування дітей шкільного віку, Одеса
	20-21 Одеса ФГ		
Червень	обробка отриманих даних, інтерпретація результатів, підготовка звіту.		

7.2. Інструкція координатору дослідження у регіоні

Супровідний лист

Шановні колеги!

Дослідницька група проекту «Інтеграція через діалог» звертається до вас з проханням посприяти в проведенні соціологічного дослідження, яке складається з опитування підлітків та фокус-групового інтерв'ювання батьків, вчителів та інших дорослих, які взаємодіють із ними.

У прикріплених файлах міститься пакет документів для проведення анкетування серед підлітків, а також інформація про дослідницьку групу. Успішна реалізація поставленого завдання потребує:

1. Проведення експертної оцінки опитувальної анкети (*на підставі Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України, наказ МОН № 330*) від методиста міського відділу освіти.

2. Проведення опитування підлітків згідно інструкції.

Анкети для проведення опитування будуть передані координатору Локального Центру у роздрукованому вигляді під час приїзду дослідницької групи.

**У м. Львів координатор самостійно роздруковує анкети, зберігає фінансові документи на тиражування і отримує витрачені кошти по приїзду дослідницької групи.*

3. Опрацювання матеріалів анкетування.

Впродовж трьох (3) днів після завершення анкетування координатор надсилає анкети на адресу м. Київ, вул. Воровського 39/11, відділення «Нової пошти» № 59, за рахунок отримувача.

4. Проведення відбору учасників фокус-групового дослідження.

Вимоги щодо процедур відбору учасників та додатковий пакет документів ви отримаєте після визначення дати проведення дослідження у вашому Локальному Центрі.

5. Організацію проведення фокус-групового інтерв'ювання (*пошук приміщення, домовленість про його використання, інформування відібраних учасників про дату, час та місце проведення зустрічі, організація збору учасників у призначеному місці*).

Інструкція інтерв'юеру

Шановний (шановна) колего!

Ми запросили Вас до участі в цьому проекті в якості інтерв'юера – людини, яка буде проводити анкетне опитування підлітків віком від 13 до 16 років за допомогою опитувальника, який респонденти (підлітки) заповнюють самостійно. Мета анкетування – дослідити задоволення потреб підлітків у навчанні, розвитку їхніх здібностей, спілкуванні, психологічній підтримці.

Анкетування Ви маєте проводити в групі. Ваше завдання – забезпечити умови для точного розуміння респондентами запитань анкети і її правильного заповнення. Для цього Вам потрібно:

1. Домовитись з представниками певних організацій (шкіл, секцій, студій) про проведення анкетування, визначити час і місце проведення анкетування та кількість підлітків, які одночасно братимуть в ньому участь. Пропонуємо кожного разу збирати для анкетування не більше 30 осіб. Для проведення анкетування бажано виділити класну кімнату або інше приміщення, де респонденти можуть зручно розміститись і зосередитись на заповненні анкети.

2. Запланувати кілька зустрічей з респондентами, щоб в результаті набрати потрібну Вам загальну кількість заповнених анкет (у Києві та Харкові – 150; у Львові, Новій Каховці, Сєверодонецьку – по 100). Зверніть увагу на те, що 2/3 від запланованої для вашого регіону кількості анкет мають заповнити підлітки з сімей тимчасово переміщених осіб, і 1/3 – підлітки, які постійно проживають у вашому місті.

3. Впевнитись в тому, що кожна група матиме достатньо часу для заповнення анкети-опитувальника (орієнтовно 20 – 30 хвилин).

4. Заходити до аудиторії у супроводі знайомої для підлітків людини (вчителя, тренера), нехай вона Вас представить. Після цього Ви маєте пояснити підліткам мету анкетування (див. преамбулу

до анкети) і наголосити на тому, що їхня участь у дослідженні дуже важлива для авторів проекту і буде корисною для них самих: автори проекту узагальнять результати анкетування і зможуть вирішити, що потрібно зробити для задоволення їхніх запитів.

5. Пояснити підліткам, що для заповнення анкети важливе уважне читання питань і щирі відповіді на них. Нагадуйте їм, що при заповненні анкети не потрібно вказувати своє прізвище (це опитування є анонімним), тобто ніхто не дізнається про те, як на питання відповіла кожна конкретна людина. Скажіть, що заповнення анкети може зайняти в них хвилин 20, і що вони не мають дуже поспішати.

6. Попередити, що важливо дати відповіді на всі питання, не пропустити жодного. Також важливо уважно читати інструкцію до кожного питання, оскільки інколи потрібно обрати лише одну відповідь, а інколи – кілька відповідей.

7. Порекомендувати якомога рідше користатись варіантом відповіді «важко відповісти».

8. Пояснити, що якщо при заповненні анкети якесь питання буде не зрозуміле, можна спитати Вас про незнайоме слово або суть питання.

9. Сказати, що давши відповідь на останнє запитання, вони мають перевірити, чи всі пункти анкети заповнені.

10. Після цього спитайте підлітків, чи все вони зрозуміли з того, що Ви їм сказали, чи зрозуміли вони, як заповнювати анкету. Якщо запитань немає, запропонуйте почати заповнення.

11. Уважно слідкуйте за тим, як вони працюють. Якщо хтось намагатиметься радитись із сусідом, підійдіть до нього і тихо спитайте, чи все йому зрозуміло, запропонуйте свою допомогу.

12. Якщо у респондента виникає потреба порадитись з Вами, підходьте до нього і з'ясовуйте потрібне так, щоб не заважати іншим. Пам'ятайте, що Ваше завдання – пояснити суть питання, допомогти його зрозуміти, а не наштовхнути на вибір певної відповіді. Якщо дитина коливається з вибором і питає Вас, як краще відповісти, спитайте у неї: «Яка відповідь більше підходить саме тобі?» «Що саме ти про це думаєш?».

13. Діти повертатимуть Вам анкети поступово (не всі разом), оскільки працюватимуть кожен у своєму темпі. Намагайтесь перевірити у присутності кожного, чи всі питання мають відповіді, чи правильно заповнена анкета. Якщо виявите похибки або пробіли у заповненні, попросіть доопрацювати. Подякуйте кожному за його роботу.

14. Зібрані анкети ще раз перевірте на предмет повноти і правильності заповнення. Вкладіть їх у два окремих файли – 1) анкети підлітків з сімей тимчасово переміщених осіб, 2) анкети підлітків, які постійно проживають у вашому місті.

15. Анкети відправте за адресою: м.Київ, вул. Воровського 39/11, відділення «Нової пошти» № 59. На ім'я Колесник Л.В. (тел..+380505856269). В конверт помістіть також таку супроводжувальну записку:

Загальна кількість анкет; організація, в якій проведене анкетування, населений пункт.

Дякуємо за співпрацю!

7.3. Анкета - опитувальник

дослідження потреб підлітків

Любий друже!

Група дослідників проекту «Інтеграція через діалог» за підтримки Європейського Союзу запрошує тебе взяти участь у соціологічному дослідженні. Ми вивчаємо інтереси та захоплення підлітків, їхнє ставлення до умов навчання та наявних можливостей для навчання, розвитку, відпочинку. Твоя думка дуже важлива для нас, адже за результатами анкетування ми плануємо покращити роботу викладачів, тренерів, вчителів.

Анкета анонімна, результати анкетування використовуватимуться в узагальненому вигляді.

Прочитавши питання та обравши відповідь, що найбільше відповідає твоїм міркуванням і відчуттям, познач її кружечком. У деяких питаннях необхідно обмежитись тільки **ОДНИМ** варіантом відповіді, в інших – необхідно дати **КІЛЬКА** відповідей. Окремо звертаємо твою увагу на питання, в яких необхідно **ВІДМІТИТИ НА ШКАЛІ**, наскільки ти згоден із запропонованим висловом, або **ВИЗНАЧИТИ СТУПІНЬ ЗНАЧИМОСТІ** для тебе запропонованих якостей. Будь ласка, будь уважним!

Немає гарних чи поганих відповідей, важливою є лише твоя думка, тому намагайся не зловживати відповіддю «важко відповісти».

Дякуємо тобі за допомогу у проведенні дослідження!

1. Чого з нижчеперахованого тобі не вистачає у школі?

(в кожному рядку обведи кружечком обраний варіант)

№		Так	Ні	Важко відповісти
1	Розвитку твоїх розумових здібностей (здатності логічно мислити, розмірковувати, роботи висновки, породжувати нові ідеї)	1	2	3
2	Фізичного розвитку	1	2	3
3	Розвитку творчих здібностей	1	2	3
4	Розвитку життєвих вмінь (спілкування із людьми, самоорганізації та самоконтролю, прийняття рішень тощо)	1	2	3

2. Як ти вважаєш, що з перерахованого дає тобі школа?

(в кожному рядку обведи кружечком свій варіант вибору)

№		Так	Ні	Важко відповісти
1	Надійні знання з предметів	1	2	3
2	Уявлення про світ та людські стосунки	1	2	3
3	Допомогу у виявленні та розвитку здібностей	1	2	3
4	Досвід спілкування із людьми	1	2	3
5	Вміння користуватись отриманими знаннями для вирішення життєвих проблем	1	2	3
6	Вміння навчатись самостійно	1	2	3
7	Допомогу у визначенні інтересів, життєвих планів, у виборі професії	1	2	3
8	Вміння поводити себе (правила поведінки)	1	2	3
9	Володіння іноземними мовами	1	2	3
10	Інше (напиши, що саме?) _____ _____	1	2	3

3. З яких предметів ти хотів (хотіла) би навчатися додатково?

1. _____

2. _____

3. _____

4. Не маю такого бажання

4. Чи вважаєш ти, що в тебе є здібності, які ти не можеш розкрити в школі?

1. – Так 2. – Ні 3. – Важко відповісти

5. Чого би ти хотів (хотіла) навчатися у позашкільний час?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. Важко відповісти

6. Чи плануєш ти здобувати вищу освіту?

1. – Так 2. – Ні 3. – Важко відповісти

7. З яких предметів тобі може знадобитися допомога при підготовці до ДПА / ЗНО?

Обведи кружечком свій вибір (не більше трьох):

1. Географія
 2. Математика
 3. Фізика
 4. Хімія
 5. Історія
 6. Мови
 7. Біологія
- Інше (допиши, що саме?) _____

8. З якими з предметів ти пов'язуєш свою майбутню професію?

Обведи кружечком свій вибір (не більше трьох):

1. Географія
2. Математика
3. Фізика
4. Хімія
5. Історія
6. Мови
7. Музика
8. Техніка
9. Література
10. Художня творчість
11. Спорт
12. Комп'ютерні технології
13. Інше (допиши, що саме?) _____

9. З якими труднощами ти стикаєшся найчастіше в процесі навчання?

(в кожному рядку обведи кружечком обраний варіант відповіді)

№	Труднощі	Так	Ні	Важко відповісти
1	Не вистачає часу на виконання домашніх завдань	1	2	3
2	Маю труднощі з управлінням своєю поведінкою, емоціями	1	2	3
3	Маю труднощі у спілкуванні із однолітками	1	2	3
4	Маю труднощі у спілкуванні із дорослими	1	2	3
5	Заважає атмосфера в класі під час уроків	1	2	3
6	Перешкоджає погане володіння мовою	1	2	3
7	Заважають складні обставини у родині	1	2	3
8	Перешкоджає стан здоров'я	1	2	3
9	Важко зосередитись на уроці	1	2	3
10	Інше (вкажи, що саме?) _____	1	2	3

10. Протягом останніх двох років наша держава опинилась у складних обставинах. Чи вважаєш ти, що вони впливають і на тебе?

1. – Так 2. – Ні 3. – Важко відповісти

11. Які зміни відбулися у твоєму житті через ці обставини?

(в кожному рядку обведи кружечком обраний варіант відповіді)

№	Труднощі	Так	Ні	Важко відповісти
1	Змінився мій характер	1	2	3
2	Я по-іншому сприймаю себе самого (саму)	1	2	3
3	Змінились мої інтереси та життєві плани	1	2	3
4	Змінились умови мого життя	1	2	3
5	Змінились мої вимоги до себе	1	2	3
6	Змінилось ставлення до мене однолітків	1	2	3
7	Змінилось ставлення до мене дорослих	1	2	3
8	Я по-іншому ставлюсь до країни, в якій живу	1	2	3
9	Інше (вкажи, що саме?) _____	1	2	3
10	Нічого не змінилось	1	2	3

12. Чи бували в тебе випадки проблем у спілкуванні?

Наприклад, насмішки, осуд, нерозуміння, заздрість, презирство тощо (в кожному рядку обведи кружечком один варіант відповіді)

№		Так	Ні	Важко відповісти
1	З однокласниками	1	2	3
2	З учителями	1	2	3
3	З батьками	1	2	3
4	З друзями не з класу, школи	1	2	3

13. Настрій людини великою мірою залежить від неї самої. При цьому важливу роль у гарному настрої відіграє місце, де вона перебуває. Де ти найкраще себе почуваєш?

(в кожному рядку обведи кружечком цифру на шкалі, яка найбільш відповідає твоєму ставленню, враховуючи, що 0 – дуже некомфортно, а 5 – дуже комфортно)

№		Дуже погано						Дуже добре
1	У класі під час навчальних занять	0	1	2	3	4	5	
2	У позакласній роботі	0	1	2	3	4	5	
3	Вдома, в колі родини	0	1	2	3	4	5	
4	У дворі, з друзями	0	1	2	3	4	5	
5	На заняттях у гуртку, секції	0	1	2	3	4	5	
6	У віртуальній реальності	0	1	2	3	4	5	
7	Інше (напиши, де саме)	0	1	2	3	4	5	

14. Доволі велику частину свого часу ти проводиш серед однокласників. Взаємини між людьми залежать від рівня довіри та щирості між ними. Познач, наскільки ти згоден (згодна) із кожним нижченаведеним твердженням.

(у кожному рядку обведи кружечком цифру на шкалі, яка найбільш відповідає твоєму ставленню, враховуючи, що 0 – абсолютно не згоден, а 5 – повністю згоден)

№		Абсолютно не згоден						Повністю згоден
1	Мої однокласники завжди намагаються допомогти мені	0	1	2	3	4	5	
2	Я готовий допомогти своїм однокласникам, якщо щось трапиться	0	1	2	3	4	5	
3	Зі своїми однокласниками я можу ділитися радощами й бідами	0	1	2	3	4	5	
4	Мої однокласники обговорюють зі мною свої проблеми	0	1	2	3	4	5	

15. Якби тобі довелося поміняти школу, в якій ти зараз навчаєшся, хотів (хотіла) б ти знову повернутися у свій клас? (обведи кружечком один варіант)

1. - Так 2. – Ні 3. – Важко відповісти

16. До кого ти звернешся за порадою у складній ситуації?

(у кожному рядку обведи кружечком цифру на шкалі, яка найбільш відповідає твоєму ставленню, враховуючи, що 0 – в останню чергу, а 5 – у першу чергу)

№		В останню чергу	В першу чергу
1	Однокласники	0 1 2 3 4 5	
2	Батьки	0 1 2 3 4 5	
3	Вчителі	0 1 2 3 4 5	
4	Друзі не з класу, школи	0 1 2 3 4 5	
5	Психолог	0 1 2 3 4 5	
6	Керівник гуртка	0 1 2 3 4 5	
7	Інші люди (назви, до кого) _____	0 1 2 3 4 5	

17. З ким тобі не вистачає спілкування та взаємодії?

№		В останню чергу	В першу чергу
1	Однокласники	0 1 2 3 4 5	
2	Батьки	0 1 2 3 4 5	
3	Вчителі	0 1 2 3 4 5	
4	Друзі не з класу, школи	0 1 2 3 4 5	
5	Психолог	0 1 2 3 4 5	
6	Керівник гуртка	0 1 2 3 4 5	
7	Інші люди (назви, до кого) _____	0 1 2 3 4 5	

18. У кожної людини є свої переваги та недоліки. Уяви, що тобі треба скласти ПОРТРЕТ ІДЕАЛЬНОГО ДОРΟΣЛОГО.

Обери найбільш важливі, значимі якості, обведи кружечком свій вибір (не більше трьох якостей):

1. Зовнішність, стиль одягу
 2. Розум, ерудиція
 3. Здатність зрозуміти та почути тебе
 4. Уважність та поступливість до тебе
 5. Почуття гумору, легкість у спілкуванні
 6. Чіткість та зрозумілість у висловлюваннях
 7. Організованість
 8. Вимогливість
 9. Готовність допомогти
 10. Поважне ставлення до думки учня
 11. Інше (напиши що саме)
-

19. Світ доволі різноманітний. Для багатьох людей важливо знати, чим жили і живуть люди в різні часи та різних місцях, що вони цінують, що їх турбує та цікавить. Який спосіб дізнатися про це для тебе є найкращим?

Обведи кружечком свій вибір (не більше трьох)

1. Перегляд кінофільмів
 2. Відвідування театрів
 3. Екскурсії
 4. Відвідування виставок та музеїв
 5. Відвідування концертів
 6. Пошук інформації в інтернеті
 7. Спілкування з цікавими людьми
 8. Подорожі
 9. Інше (допиши, що саме?) _____
 10. Мене це не цікавить
-

А тепер, будь ласка, дай відповіді на деякі питання про тебе та твою родину.

Вкажи, будь ласка:

1. **Свою стать:** 1. Чоловіча 2. Жіноча
 2. **Напиши свій вік** ____ повних років
 3. **В якому класі ти навчаєшся?** _____
 4. **Місце проживання?** _____
-

5. Яке з наведених нижче висловлювань найточніше характеризує матеріальний стан твоєї родини? (обведи кружечком один варіант)

А) грошей не вистачає на повсякденні витрати;

Б) на повсякденні витрати вистачає, але купівля одягу вже проблема;

В) в основному вистачає, але для купівлі вартісних речей доводиться брати кредит (позичати гроші);

Г) майже на все вистачає, проте придбання квартири, машини, дачі тощо викликає труднощі;

Д) практично ні в чому собі не відмовляємо.

6. Чи переїжджала твоя родина за останні два роки? Звідки? _____

**Дякуємо тобі за участь у дослідженні!
Бажаємо успіхів та гарного настрою!**

7.4. Сценарій проведення фокус-групового інтерв'ю з педагогами

1. Презентація дослідницької команди. Ми досліджуємо різноманітні проблеми і потреби підлітків, пов'язані з їхнім навчанням, розвитком та адаптацією, і хочемо дізнатись, чи є якість особливості у проблемах та потребах підлітків, які разом зі своїми сім'ями переїхали із зони проведення АТО. Найбільшою мірою нас цікавлять проблеми і потреби, пов'язані зі шкільним та позашкільним життям.

2. Правила проведення фокус-групового інтерв'ю:

- Конфіденційність та анонімність висловлювань учасників;
- Дотримання регламенту виступів та висловлювань;
- Безоцінні судження та відсутність дискусії;
- Активність та цінність кожної думки.

3. Блок 1. Самопрезентація учасників:

- Ім'я, вік, посада та стаж роботи на посаді;
- Досвід роботи із дітьми та родинами ВПО.

4. Блок 2. Освітні, соціально-психологічні потреби дітей із родин ВПО:

- Чи вдалось добре пристосуватись до нових умов життя та навчання дітям, які приїхали із зони військових дій? Як швидко це відбулося? Якщо ні, то що цьому завадило?
- Чи вважаєте ви, що підлітки із родин ВПО, мають більші труднощі у спілкуванні із однолітками та дорослими, ніж решта дітей? Чи є інші відмінності у поведінці та ставленні цих дітей?
- Чи вважаєте ви, що діти з родин ВПО мають особливі потреби, пов'язані з їх навчанням та розвитком?

5. Блок 3. Ресурси для розвитку та соціалізації дітей із родин ВПО:

- Що робиться у вашому навчальному закладі для кращого задоволення потреб учнів? Чи допомагає це дітям із родин ВПО краще пристосуватись до нового соціального середовища, почати планувати майбутнє тощо?
- Які саме ресурси (матеріали, знання, методики, час), на вашу думку, потрібні вчителям, вихователям, керівникам освітніх установ для того щоб найкраще допомогти дітям із родин ВПО у розвитку та подальшій соціалізації?

6. Блок 4. Підведення підсумків.

7.5. Сценарій проведення фокус-групового інтерв'ю з батьками

1. Презентація дослідницької команди. Ми досліджуємо різноманітні проблеми і потреби підлітків, пов'язані з їхнім навчанням, розвитком та адаптацією, і хочемо дізнатись, чи є якісь особливості у проблемах та потребах підлітків, які разом зі своїми сім'ями переїхали із зони проведення АТО. Найбільшою мірою нас цікавлять проблеми і потреби, пов'язані зі шкільним та позашкільним життям.

2. Правила проведення фокус-групового інтерв'ю:

- Конфіденційність та анонімність висловлювань учасників;
- Дотримання регламенту виступів та висловлювань;
- Безоцінні судження та відсутність дискусії;
- Активність та цінність кожної думки.

3. Блок 1. Самопрезентація учасників:

- Ім'я, вік, ким працюєте, склад сім'ї, кількість дітей.

4. Блок 2. Освітні, соціально-психологічні потреби дітей із родин ВПО:

- Чи вдалось вашим дітям добре пристосуватись до ситуації, що склалася? Якщо ні, то що цьому заважає?
- Чи виникли у ваших дітей труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими у зв'язку зі зміною ситуації?
- Чи вважаєте ви, що теперішня ситуація вплинула на інтереси, потреби, очікування ваших дітей? Якщо так, то яким чином?
- Наскільки школа та інші освітні організації відповідають очікуванням та потребам ваших дітей?
- Як ви вважаєте, що могло б допомогти вашій дитині у розвитку та пристосуванні до нового середовища?

5. Блок 3. Підведення підсумків.